

knjige i časopisi

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U SARAJEVU. Nova serija, sveska IX. Sarajevo, 1954. Arheologija 324 strana, Istorija i etnografija 262 strane.

U svesku arheologije članke i rasprave su dali: Dr. M. Garašanin: Iz istorije mlađeg neolita u Srbiji i Bosni; Dr. B. Gabričević: Sarajevski medaljon s prikazom tračkog konjanika; E. Pašalić: O antičkom rudarstvu u Bosni i Hercegovini; Dr. J. Korošec: Podela naučnica sa zvezdolikim priveskom u slavenskim kulturama Jugoslavena i Dr. A. Solovjev: Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku. Novi naučni prilozi su: Dr. A. Benac: Prethodna istraživanja na neolitikom naselju u Lisičićima i Novi prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini; Marko Vego: Statueta iz Studenaca i Srednjevjekovni (bihački latinski spomenici XVI vijeka; Dr. I. Čremošnik: Nešto o antičkim naseljima u okolici Konjica i Izvještaj o iskopavanju na Crkvini u Lisičićima kod Konjica; D. Sergejevski: Starokršćanska bazilika u Klobuku i Stećak kod sela Tekije; Đ. Mazalić: Visoki-bosanski grad Srednjeg vijeka; D. Vidović: Pretstava kola na stećcima i njihovo značenje te N. Miletić: Crkva sv. Klimenta u Mostaćima. U arheološkoj topografiji Đ. Basler daje: Kreševo-Kiseljak-Fojnica, a E. Pašalić: Tragom rimske ceste od Mliništa preko Podrašnice do Banjaluke. Na kraju sveska nalaze se prikazi i bilješke, te kratak izvještaj o radu arheološkog odjeljenja Zemaljskog muzeja.

Svezak za istoriju i etnografiju sadrži: raspravu R. Uhlika: Ciganizmi u šatrovačkom argou i u sličnim govorima, zatim nove naučne priloge: B. Hrabak: Dubrovački ili bosanski azur; M. Vego: Pisma o bosansko-hercegovačkom ustanku od 1875—1878 godine; P. Momirović: Zapis jednog savremenika Gradašćevićeve bune; C. Popović: Razni rezbareni predmeti u Bosni i Hercegovini; Z. Marković: Narodna nošnja na Kupresu i Narodna nošnja u okolini Travrnika; A. Kalmeta: O seljačkom lončarstvu u srednjoj i zapadnoj Bosni, te Dr. M. Filipović: Društvene i običajno-pravne ustanove u Rami i još o tragovima Perunova kulta kod Tužnih Slavena. Naročito su mnogo prostora zauzeli u ovom svesku prikazi i kritike (34 stranice). U bibliografiji dr. M. Lonac daje: Bibliografske podatke o historijskim radovima u Bosni i Hercegovini (II dio). Na kraju su dodati izvještaji o radu etnografskog odjeljenja i biblioteke Zemaljskog muzeja.

Ove godine Glasnik je izišao u dva toma. Jedan tom bavi se samo arheologijom, a drugi historijom i etnografijom. To je svakako jedna korisna novina koja će u mnogome olakšati upotrebu bogate naučne građe objavljene u ovom broju Glasnika. Naročito će to biti od koristi naučnicima u inostranstvu.

Kao što se vidi iz sadržaja u Glasniku se pojavljuju, uz radove naših poznatih stručnjaka sa područja arheološke i etnografije, i prilozi mladih naučnih radnika Đure Baslera, N. Miletić i D. Vidović. Ovu pojavu treba pozdraviti ne samo radi vrijednosti njihovih radova nego naročito kao izraz činjenice da pitanja historije, etnografije i arheologije interesiraju sve širi krug naših naučnih radnika.

Upada u oči da tri rada u svesku za arheologiju donose priloge sa područja akumulacionog bazena Hidrocentrale

na Neretvi u Jablanici. Ta činjenica pokazuje; kako izgradnja velikih industrijskih objekata ima odraza i na one naučne discipline koje na prvi pogled nemaju ništa zajedničkog sa samim objektom. Radovi su ustvari rezultat sistematskog arheološkog ispitivanja doline Neretve između Konjica i Jablanice, izvršenog prije potapanja toga područja.

Po obimu i značaju radovi su raznoliki. Dok neki autori obrađuju teme šireg općeg značaja (E. Pašalić, Dr. M. Garašanin, Dr. A. Solovjev), većina njih bavi se pojedinim pitanjima obrađujući ih u cjelini ili samo djelomično.

Tehnička oprema Glasnika je na zamjernoj visini, naročito u pogledu crteža i fotografija. Jedino je za žaljenje nesrazmjerno veliki broj štamparskih grešaka koje ponekad mijenjaju i smisao teksta.

U svesku za arheologiju radovi dr. A. Benca: Prethodna istraživanja na neolitikom naselju u Lisičićima i E. Pašalića: O antičkom rudarstvu u Bosni i Hercegovini, naročito se ističu lijepim jezikom i jasnim načinom izlaganja. Pored toga, i sami predmeti obrade su značajni: prvi, kao djelomična obrada arheološkog-materijala koji daje nove podatke i poglede na period neolita u našim krajevima, a drugi, kao prva sistematska obrada rimskog rudarstva u Bosni i Hercegovini.

Dr. M. Garašanin, analizirajući rezultate arheološke nauke, daje historijski prikaz mlađeg neolita u Srbiji i Bosni. Među ostalim, pisac dokazuje postojanje velikog migracionog procesa koji početkom mlađeg neolita polazi iz Male Azije i preko Balkana prodire duboko u Srednju Evropu. Pisac utvrđuje pravce tih migracija, a posebno se zadržava na t. zv. vinčanskoj i butmirskoj grupi kao tipičnim i najpoznatijim predstavnicima mlađeg neolita na Balkanskom poluotoku.

Dr. Br. Gabričević analizirajući medaljon tračkog konjanika, pronađen u Sarajevu 1947 god., i objavljen od D. Sergejevskog u GZM, sv. III. nove serije, dolazi do zaključka da nije moguće odrediti, da li medaljon ima votivni ili separatan karakter. Radi toga nije moguće bez novih nalaza odrediti etničkog nosioca toga spomenika, iako sam motiv ukazuje na njegovo tračko porijeklo.

Dr. A. Solovjev iznosi bogat novi materijal o bosanskoj i ilirskoj heraldici. To je ustvari rezultat dugogodišnjeg rada. Prvi dio naučnog materijala objavljen je još 1932 godine u Glasniku Skopskog naučnog društva. Ovim radovima pisac je rasvijetlio pojavu t. zv. bosanskih i ilirskih grbovnika koji su se kao falzifikati pojavili koncem XVI vijeka i dugo vremena bili smatrani autentičnim. Autor ukazuje posebno na »ilirsku« ideologiju kojom su bili zadodeni falzifikatori grbovnika i smatra ih pobornicima ideje o jedinstvu Južnih Slovena.

U nastavku svojih ispitivanja perioda kasne antike u Bosni i Hercegovini D. Sergejevski obrađuje starokršćansku baziliku u Klobuku kod Ljubuškog, čiji postanak datira u V vijek naše ere. U vezi sa ranijim rezultatima svojih proučavanja pisac podvlači originalnost arhitekture bosanskih bazilika iz vremena kasne antike.

Prilozi iz arheološke topografije Đ. Baslera i E. Pašalića popunjavaju djelomično jednu prazninu u našoj arheološkoj nauci koja još nije uspjela napraviti makar i nepot-

punu mapu arheoloških lokaliteta u Bosni i Hercegovini. Topografski podaci su uslov za svaki sistematski arheološki rad šireg značaja, jer samo potpun pregled svih arheoloških nalazišta može poslužiti kao baza za utvrđivanje historijskih činjenica na temelju arheološke grade.

Dr. Irma Čremošnik iznosi rezultate arheoloških iskopavanja u dolini Neretve, obrađujući pronađeni materijal iz rimskog doba i Srednjeg vijeka. Rad D. Vidovića daje još jedan prilog sistematskom proučavanju problematike stećaka. M. Vego obrađuje brončanu statueta iz latenskog doba prehistorije. Autor pretpostavlja da je statueta proizvod nekog keltskog majstora rađena po etruščanskom uzoru. U radu o bihaćkim nadgrobnim spomenicima isti pisac obrađuje spomenike hrvatskih plemića izginulih u borbama oko Bihaća tokom XVI vijeka.

Jedna seoska crkva sa zanimljivim freskama iz prve polovine XVII vijeka je predmet interesa Nade Miletić. D. Sergejevski u kratkom prilogu upoznaje nas sa stećkom na kojem je prikazan, inače na stećcima rijedak, motiv oranta (čovjeka u molitvi). Razne brončane predmete iz prehistorijskog groba u Grapskoj kod Doboja, bakrene sje-kire iz Kapove Jame kod Trebinja i brončani diadem iz Kusača kraj Sokolca proučava Dr. A. Benac u svojim Novim prehistorijskim nalazima iz Bosne i Hercegovine.

Dr. J. Korošec također nastavlja istraživanja arheološkog materijala iz doba ranog Srednjeg vijeka kod Južnih Slavena. D. Mahalić daje još jedan prilog upoznavanja fortifikacione arhitekture u Bosni i Hercegovini za vrijeme narodnih vladara.

U svesku za historiju i etnografiju sa naročitim interesom se čita rasprava Rade Uhljaka o ciagnizmima u šatrovačkom govoru i prilog B. Hrabaka o prometu azura u XV i XVI vijeku u Dubrovniku, gdje autor iznosi da su stari Dubrovčani azur nabavljali u Bosni. Poznato je da je azur služio u tekstilnoj radinosti i slikarstvu za dobivanje fine plave boje.

Historijski prilozi Marka Vege i P. Momirovića donose nove Dodatke za historiju ustanka 1875—1878 i bune Hu-seinkapetana Gradaševića.

C. Popović obrađuje narodno rezbarstvo na pastirskim čašama, muzičkim instrumentima, raznim kutijama ma, štapovima, kašikama, sanducima i drugim predmetima raznolike upotrebe.

Zanimljivi su podaci Z. Marković o narodnoj nošnji Kupresa i okoline Travnika. Ova nošnja svojim krojem, oblikom i vezom pokazuje veliku starost i kao takva ima naročiti značaj za našu etnografiju. Potreba proučavanja narodne nošnje u našim krajevima pokazuje se tim jača ukoliko te nošnje sve brže nestaje.

A. Kalmeta obrađuje tehniku seljačkog lončarstva u selima Bosanske Krajine: Ivanjskoj, Demiševcima, Vrkašiću, Pulcu, Bistrici, te u Mrkonjić gradu sa općim osvrtom na lončarstvo srednje i zapadne Bosne i na tehniku izrade keramičkih predmeta pomoću lončarskog ručnog kola. Okolnost da i ovaj zanat brzim tempom izumire ukazuje na to od kolikog je značaja temeljita naučna obrada ove teme.

Naš spoznati etnograf i etnolog Dr. M. Filipović u »Društenim i običajno-pravnim ustanovama u Rami« iznosi jedan dio svojih dugogodišnjih proučavanja stanovništva u Rami. Autorov rad u Rami otpočeo je još 1931. god. Jedan dio naučnog materijala već je objavljen (Pregled 1933, Glasnik Zemaljskog muzeja 1931, i Posebno izdanje Srpskog Geografskog društva 1951), a drugi dio se još nalazi u štampi. Šteta je da ovaj materijal nije objavljen zajedno kao što je bio slučaj sa »Visočkom nahijom« istog pisca.

Odgovor H. Hadžibegića na kritiku Gliše Elezovića predstavlja čitavu studiju koja upotpunjava autorova izlaganja u raspravi; Kanunnama sultana Sulejmana Zakonodavca, objavljenoj u Glasniku Zemaljskog muzeja za 1949 i 1950 godinu. Sličan je slučaj sa osvrtom Dr. M. Filipovića na kritiku Petra Petrovića Dovodom Filipovićeve studije: O Perunovom kultu kod Južnih Slavena.

Pregled historijskih radova u Bosni i Hercegovini dr. M. Lonca, čiji je prvi dio objavljen u Glasniku Zemaljskog muzeja za 1953, zadovoljit će jednu potrebu koja se odavno

osjeća kako među naučnim radnicima tako i među nastavnicima historije po školama i među drugim javnim radnicima.

Kao što se vidi, ovogodišnji Glasnik raznovrсноšću i kvalitetom svojih radova u cijelosti opravdava ugled koji ova najstarija (periodička publikacija Bosne i Hercegovine) uživa u našem i stranom naučnom svijetu.

P. ANĐELIĆ

MUZEJI, Muzeološko-konzervatorski časopis, broj 8

U smislu zaključka osnivačke skupštine Saveza muzejsko-konzervatorskih društava FNRJ (Novi Sad, decembar, 1952 god.) s ovim brojem »Muzeji« su umjesto glasila Muzejsko-konzervatorskog društva NR Srbije, postali organ novoosnovanog Saveza sa (karakterom tretiranja muzeoloških problema.

Godišnjak je ukusno opremljen, sa dobrim tiskom i ilustracijama, na 206 stranica, bogatog i raznovrsnog sadržaja. Ima 29 priloga i to najviše iz Hrvatske i Srbije. Slovenija je zastupljena samo sa jednim izvještajem koji se ne odnosi na Sloveniju, a Makedonija nije uopšte zastupljena.

Šteta je samo što ovaj broj izlazi sa znatnim zakašnjenjem, pa su neki prilozi postali gotovo neaktuelni.

Redakcija je sav materijal (osim 2 priloga) svrstala u osam dijelova: problemi i rad naših muzeja, muzejski prostor, prošlost muzeja, zaštita spomenika, muzeji u inostranstvu, povremene izložbe, (ova dva zadnja dijela pogrešno obilježena istim rednim brojem — V), recenzije i Iz Saveza.

Nada Andrejević-Kun, u kriticom članku, iznosi aktuelno i značajno pitanje samoupravljanja u našim ustanovama i rezultate diskusije u našem Savezu. Pokazalo se da pitanje nije jednostavno i lako. Dosada smo se sporazumjeli u tome da je potrebno uvesti kolektivno upravljanje. Ali, kako formirati taj kolektiv? Autor ovo pitanje tretira kao pitanje društvenog upravljanja u muzejima i zavodima i ple-dira za formiranje upravnih odbora sastavljenih od članova stručnih kolektiva i predstavnika društvenih organizacija.

U kraćem članku Dr. Lelja Dobričić se bavi pitanjem kako u sadašnjim uslovima pomoći muzejskoj publici da se pripremi za bolji i potpuniji doživljaj u muzeju, a isto tako kako privoliti i osposobiti one koji još ne dolaze u muzeje. Smatra da bi racionalnije i organizovanije korištenje postojećih publikacija i izdavanje novih popularnih i raznovrsnih po obliku i sadržaju, te plansko rasturanje ove štampe moglo uveliko da pomogne rješavanju ovoga pitanja. Tako, postepenim stvaranjem čitalačke publike u širokim slojevima, naročito na selu, stvorili bismo postepeno i muzejsku sa boljom pripremom od ove koju danas imamo.

Dr. F. Buntak dosta opširno daje osvrt na postanak i razvoj Muzeja grada Zagreba, a naročito se zadržava na prikazu novog postava od 1949 godine, ikada je ovaj Muzej dobio lijepu i prostranu prostoriju. Iz članka se jasno vidi kako je sada ovaj muzej od onoga bezidejnog i nesistematskog postao nov, moderan, zasnovan na solidnim naučnim osnovama.

Dragoljub S. Jovanović je dao opširan izvještaj o osnivanju, organizaciji, idejnoj postavci i tematskoj strukturi kod nas jedinstvenog željezničkog muzeja koji je otvoren 30. IV. 1953. u Beogradu.

Dušan Plenča piše o problemima muzeja NOB i zaštite spomenika NOB-e na terenu. To je pokušaj prikaza stanja u tome pogledu u cijeloj zemlji, ukazivanja na greške u organizaciji i radu samostalnih muzeja, memorijalnih muzeja i odjeljenja NOB kompleksnih muzeja. Iznosi dosta slabu organizovanu službu zaštite spomenika NOB-e na terenu.

Ovim je načet važan problem koga bi trebalo raspraviti sa svim zainteresovanim faktorima kako u okviru čitave FNRJ, tako i u okviru samih republika.

Ivan Kovačević daje vrlo kratak izvještaj o postavi zbirke NOB-e u Gradskom muzeju u Slav. Brodu.

Dr. Stjepan Čanadija piše o važnosti terenskog rada u prirdoslovnim muzejima. To je seriozan prilog u kojem se

daju uputstva kako se organizuje i obavlja terenski posao koji je preduvjet naučnog prirodoslovnog istraživanja.

Jela Pavletić raspravlja pitanje postavljanja izložbi zoološkog muzeja. Objasnjava se današnje stanje koje ne zadovoljava i daje sugestije kako da se izložbe pravilno postave — da odgovaraju stanju prirodnih nauka, da zadovolje posjetioce i da na taj način u pravom smislu riječi obave svoju prosvjetnu funkciju.

U kraćem prilogu Ante Šonje izvještava o uspostavljanju, uređenju, radu i problemima Muzeja grada i kotara Poreča poslije Oslobođenja.

Isto tako, u kratkom članku, pod naslovom »Manifestacija naše pomorske tradicije« Josip Luetić informira čitaoca da je 1953 g. otvoren Pomorski muzej Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku koji prikazuje stanje pomorstva južnog Jadrana, uglavnom pelješkog i dubrovačkog kraja u XIX vijeku.

U sličnom članku Ignjatije Zloковиć izvještava o osnivanju i radu Pomorskog muzeja u Kotoru.

Antun Brlić kratko izvještava o osnivanju Gradskog muzeja u Vukovaru koji će uskoro otvoriti svoje izložbene prostorije.

Cvetko Popović iz Sarajeva, opširno spise o radu muzeja sa širokom publikom. Najprije se osvrće na legende i druga pomagala, a onda obrađuje funkciju vodiča u objašnjavanju izložbenog (materijala širokoj publici. Pisac dijeli publiku na seosku i gradsku, a kao posebnu izdvaja vojnike koji se regrutuju i sa sela i iz grada. Ističe osnovne principe za rad vodiča. Predlaže da vodiči bilježe karakteristične primjedbe i pitanja (posjetioca i svoja zapažanja o posjetiocima i t. d. Zalaže se za solidno opšte, ideološko-političko i stručno obrazovanje vodiča.

U Zemaljskom muzeju je služba vodiča uglavnom organizovana slično gledanju C. Popovića, pa bi bilo korisno ako »Muzeji« donesu jedan napis o postignutim iskustvima. Osim toga, na Trienalnoj međunarodnoj konferenciji u Italiji 1953 godine vidjelo se da je Amerika još najviše postigla u razradi pitanja odgoja muzeja, pa bi bilo dobro da se o tome nešto više dozna.

U kraćem članku Ljubica Mladenović izvještava kako je novoosnovani Muzej grada Sarajeva organizovao 4 mala tematska muzeja kao svoja odjeljenja.

Arh. A. St. Pavlović daje prilog o adaptaciji zgrade Državne investicione banke za (potrebe Narodnog muzeja u Beogradu, koja je izvedena 1952 godine. Autor ističe mnogobrojne probleme koji su ori ovom radu iskrsavali i način njihovog uspješnog rješavanja.

Aida Koludrović ističe problem prostora u Etnografskom muzeju u Splitu.

Dr. Milenko S. Filipović daje nekoliko primjera istoriskog razvika muzeja kod nas počevši od manastirskih i crkvenih riznica još iz XII vijeka do osnivanja pravih muzeja u XIX vijeku.

Dr. Ivo Marochino daje kratak članak o restauraciji Frankopanskog kastela u Bakru.

Zagorka Janč piše o odnosu zaštite službe prema pokretnim spomenicima. Njen članak je ozbiljna kritika zaista rдавog stanja u tome pogledu, koje bi trebalo što prije ispravljati u interesu mnogobrojnih vrijednih spomenika koji propadaju.

Ing. Mladen Fučić u svom radu »Uništenje ili asanacija«, povodom problema zaštite kompleksa starih zgrada u Tkalčićevoi ulici u Zagrebu, pokreće (pitanje čuvanja urbanističkih cjelina. Problem je aktuelan i vrlo ozbiljan i s njim se muče svi zavodi za zaštitu spomenika kulture. Osjeća se potreba hitnog i svestranog razmatranja ovoga predmeta u zajednici sa svim nadležnim faktorima.

Duško Kečkemet u svom prilogu »Estetika fotografije umjetničkih spomenika« objašnjava razliku između obične zanatske i umjetničke fotografije, a onda (pristupa analizi treće vrste — fotografije umjetničkih spomenika, t. j. fotografije gdje snimatelj umjetnički doživljava i interpretira jedno likovno umjetničko djelo. To je stručna i minuciozna studija svih slučajeva i momenata ikoji dolaze u obzir kod ovakvog posla. Članak je vrlo instruktivan za sve muzealci

i konzervatore, koji se bave fotografijom ili ocjenom fotografije umjetničkih djela.

Persida Tomić iznosi svoja stručna zapažanja koja se odnose na organizaciju i rad pariških etnografskih muzeja — Musee de l'Homme i Musee des arts et traditions populaires.

U dva kraća priloga arh. St. Pavlović daje osvrt na uspjehe Prve izložbe gudačkih instrumenata u Beogradu 1952 godine i skromne izložbe Srednjevjekovni život Istre u zidnom slikarstvu koja je održana u Opatiji 1953 godine.

Milan D. Milošev kratko prikazuje tematske izložbe u Narodnom muzeju u Vršcu, a Anka Simić-Bulat izvještava o Izložbi minijatura u Hrvatskoj, prvoj izložbi te vrste kod nas.

U odjeljku recenzije ing. Mladen Fučić daje prikaz i stručnu ocjenu prvog broja »Naših starina«, godišnjaka Zavoda za zaštitu spomenika kulture NR B. i H.

Na kraju »Muzeji« donose izvještaj sa treće međunarodne konferencije ICOM-a u Đenovi i Milanu od Dr. Jože Kastelica, a Verena Han daje informaciju o osnivanju i radu Saveza muzejsko-konzervatorskih društava FNRRJ.

Š. BEŠLAGIĆ

ZAŠTITA PRIRODE. Zbornik Zavoda za zaštitu prirode i naučno proučavanje prirodnih rijetkosti NR Srbije. — Sveska 4—5, Beograd 1953. Izdanje »Naučne knjige«

Pod uredništvom ing. D. Čolića i uz saradnju redakcionog odbora kojeg sačinjavaju Dr. S. Grozdanić, Dr. M. Radovanović, Dr. P. Stevanović izašao je ovaj sadržajan i lijepo opremljen zbornik radova Zavoda za zaštitu prirode i naučno proučavanje prirodnih rijetkosti NR Srbije. Na ukupno 659 stranica objavljeno je 14 radova, koji uz članke općeg značaja, obuhvata i u problematiku zaštite i proučavanje prirode i prirodnih rijetkosti na teritoriju NR Srbije. Sadržaj je slijedeći:

V. Popović (»Zaštita prirode u svjetlosti zakonodavstva«) obrađuje na 115 stranica vrlo detaljno i dokumentovano (možda sa suviše detalja koji smanjuju preglednost) značaj i potrebu zaštite prirode, ekonomske probleme i razvitak društva, koji je u sukobu sa tom zaštitom, da bi na kraju dao pregled sistema zakonskih propisa, koji se odnose na zaštitu (prirodnih rijetkosti i na zaštitu prirode, sa pregledom vrsta zaštićenih objekata. U zaključku pledira, među ostalim i na »unošenje pojma i potrebe zaštite prirode u nastavne programe škola« te na »unošenje principa zaštite i principa ekologije u sve zakone, a u prvom redu u osnovni državni zakon«.

S. Živojinović (u članku »Bubamare (Coccinella) i njihova zaštita«, opisuje biologiju i razvojne oblike od 9 vrsta jugoslavenskih bubamara, koje su poznate kao korisne uslijed toga što proždiru brojne biljne štetočine i koje bi, kao takove, trebalo zaštićivati.

V. Broz (»Prilog poznavanja rasprostranjenja i biologije božura (Paeonia) u Srbiji«) Opisuje staništa od četiri vrste božura, koji su, kao dosta rijetke vrste rasprostranjene u Srbiji. Uz opise lokaliteta dati su i fitocenološki snimci, te kratki opisi (sa crtežima) samih biljaka. Kao osobito rijetkoj vrsti, posvećena je najveća pažnja kosovskom božuru (*Paeonia decora* Andrs.). Na graničnom području spram Bosne (Tara i Zvijezda planina) opisana su nekoliko nalazišta dviju drugih vrsta (*P. officinalis* L. i *P. corallina* Retz), koje prelaze i na područje Bosne, pa je šteta što se je autorica u svom radu ograničila samo na područje Srbije. Konačno opisana su nalazišta i četvrte vrste (*P. temifolia* L.) na Deliblatskoj Peščari.

A. Tadić (»Uništavanje slatkovodnih riba i njihova zaštita«) govori, nažalost, suviše kratko o ovom važnom problemu naše privrede, iznoseći tek pojedine načine uništavanja i neke vrste koje se trebaju preduzeti da se zaštite ribe u našim vodama.

A. Stevanović u članku »Da li je lasica štetna ili korisna?« odgovara na ovo pitanje (postavljeno u jednoj ranijoj diskusiji) obrazloženjem, da lasicu ne treba zaštićivati, jer bi se time (povećavala njena brojnost i ona bi onda postala štetna. Umjesto zaštite treba sprovesti regulaciju njene brojnosti.

S. Grozdanić i S. Garzičić (»Problemi darvinizma«) na osnovu proučavanja obojenosti i lovnog instinkta kod bogomoljke (*Mantis religiosa*) zaključuju, da različita adaptivna obojenost ovog insekta »stoji u najtesnijoj vezi sa njegovim instinktom«, (koji opet predstavlja djelatnost čisto reflektornog karaktera). Prema tome, zahvaljujući reflektornosti lovnog instinkta, izgradio se u evolucionom procesu vrste *Mantis religiosa* i odgovarajući »habitus« organizma.

T. Popović - Papić (»Iz života ptica Obedske Bare«) opisuje pernati svijet poznatog rezervata Obedske Bare u proljetnom — majskom i junskom aspektu 1952 godine. Tu te tada nađeno i gnijezdo rijetke bijele čaplje (*Herodias alba*) za koju se je do tada smatralo da kod nas gnjezdi samo na Hutovom Blatu. Članak je ilustrovan vrlo uspjelim fotografijama ptica iz same blizine, koje je izradila (vjerovalno pomoću teleobjektiva) ekipa »Avala film« za vrijeme snimanja filma o Obedskoj Bari.

Rad D. T. Milojkovća (»Istraživanja oblika i zapremine jele u zaštićenim šumama planine Tare«) vjerovatno je, kao rad čisto dendrometrijske prirode zalutao u ovu publikaciju, ukoliko ga za nju nije vezao objekt istraživanja koji je — »zaštićena šuma«. Autor je vršio vrlo detaljna istraživanja spoljnog oblika stabla i debla, analizirajući pri tom i djelovanje raznih faktora (kao što je struktura sastojine gustina, starost i položaj samog stabla) na formiranje oblika stabla kod jele u sastojinama bukve, jele i smrče (*Fagetum moesiace abietosum* Jov.) na planini Tari iznad Drine. Na osnovu tih istraživanja mjeren je kubični sadržaj i izrađene zapremine tablice za jelu spomenutog šumskog kompleksa. Rad ima veći interes za šumarsku praksu, pa bi došao do boljeg izražaja da je objavljen u nekoj šumarskoj ediciji.

M. Gajić (»O nekim rijetkim biljkama i njihovom značaju u istoriji flore Majdanpečke domene«) govori o trima rijetkim vrstama bilja i to o:

1. *Scopolia varnolicia* Jac., ilirskom elementu kojeg, kao vrlo rijetku vrstu treba zaštićivati na Majdanpeku.

2. *Lycopodium complanatum* L. var *anueps* Waller, (prečica), koja zajedno sa rezultatima polenanalize mulja iz doline rijeke Peka ukazuje na to, da su nekad na Majdanpeku bile raširene i četinarske šume, kojih danas tamo nema, te;

3. *Stipa pennata* L. (kivilje), koja je na Majdanpeku dosta rijetka, pa ju također treba zaštititi.

D. Čolić (»Prirodne rijetkosti i njihov značaj za turizam«) referat — o historijatu i problemima zaštite prirode sa nabrojanjem objekata prirodnih rijetkosti — održan na savjetovanju Saveza turističkih društava Srbije bogato je ilustrovan uspjelim fotografijama prirodnih ljepota i rijetkosti sa područja NR Srbije. Među fotografijama se naročito ističu snimci klisura rijeke Jarne u Istočnoj Srbiji, izvorišta Belog Drima, Đavolje Varoši (koja je uzeta i kao osnova vanjskih korica ove publikacije), Pančičeve omorike, te interesantne uporedbe vodopada Velika Ripaljka, prije i poslije postavljenja cijevi za hidrocentralu. U tekstovnom dijelu naročito su zanimljivi podaci o raznošenju rijetkih minerala iz naših rudnika.

M. Milošević - Brevinac (»O nestajanju šuma u Ibru«) govori na 44 strane bogato ilustrovanog teksta o jednom problemu koji nije osamljena pojava na opisanom području, nego gotovo općenito stanje naših šuma u mnogim naseljenim krajevima. Autor opisuje geografske i hidrografske karakteristike sliva rijeke Ibra, te historiju ogoljavanja strmih padina koje su nastale nakon krčenja i pretvaranja šumskog zemljišta u poljoprivredno. U sred-

njem vijeku bile su poznate trgovačke veze sa Dubrovnikom, te su na primjer borove šume sječene i za proizvodnju katrana. Također mnogo borovih stabala posječeno je za dobivanje luča. Na kraju, pretjerane sječe hrastovih šuma i kresanje lisnika za stoku dovele su mjestimično do potpunog ogoljavanja i stvaranja goleti. Članak je -vrlo zanimljiv po podacima koje sadrži i trebao bi se detaljnije prikazati i u jednom šumskom, odnosno poljoprivrednom stručnom časopisu.

D. Stevanović: »Ribe i prirodne znamenitosti gušinsko-plavskog bazena i okolnog djela Prokletije«. Autor (poznat iz dnevne štampe po reportažama o prirodnim ljepotama i rijetkostima) govori o vrstama riba koje žive u Plavskom jezeru, rijekama i potocima. Govori i o uništavanju ribe eksplozivima, te o potrebi sprečavanja uništavanja ribe za vrijeme mrijesta. Osim toga navodi i neke druge prirodne rijetkosti ovoga kraja: dolinu Ropojane — krašku oblast sa »Savinim jezerom«, Vizitorsko i Ridsko jezero, koje smatra »dragim kamenom« Prokletija.

M. Milojević (»Pećine u valjevskom kraju i njihov značaj«) opisuje Jovanjsku pećinu (sa 2 crteža) iz valjevske karstne oblasti u kojoj su osim špiljskog nakita značajni i nalazi ostataka kostiju životinja, kao i tragovi no kojima se zaključuje, da je pećina bila ljudska nastamba u prethistorijsko doba.

D. B. Čolić: »Staništa Pančičeve omorike na desnoj strani Drine«. Autor (na 205 stranica, opremljenih sa 64 fotografije, 2 panorame, 3 skice, 3 pregledne i 7 detaljnih karata, 11 grafikona i 15 tabela) iznosi podatke o staništima rijetke endemne Pančičeve omorike na području NR Srbije i jednog dijela NR Bosne i Hercegovine.

Nažalost, sa jednim priličnim nipoštavanjem rezultata dosadašnjih istraživanja Pančičeve omorike, (a bez korištenja mnogih značajnih radova, kao što je na primjer rasprava o staništima Pančičeve omorike od Negera), autor, nakon općenitog uvida detaljno razrađuje »klimatske uslove« na osnovu meteoroloških osmatranja stanice u Titovom Užicu, što sigurno nema vrijednosti, jer je ta stanica znatno udaljena od nalazišta Pančičeve omorike, a osim toga u sasvim različitom položaju. Edafske prilike opisuje vrlo kratko, jer su pedološke analize proba tek u toku razrade.

Glavno težište rada je na opisu i popisu nalazišta Pančičeve omorike. Treba tu odmah primjetiti da je pregledna karta areala Pančičeve omorike na strani 431 netačna i to naročito za bosansko područje. Neka nalazišta nisu unešena, a neka su unešena preširoko.

Osim što je nekim ranije poznatim nalazištima dao tačnije nazive, autor je pronašao i opisao dva potpuno nova, do sada još nepoznata nalazišta Pančičeve omorike na planini Tari.

Pretežan broj ostalih navedenih nalazišta bio nam je već ranije poznat i iz izvještaja Ing. Kolarevića u »Šumarstvu« 1951 godine. Ta nalazišta su ovaj put popunjena, detaljno su opisana nalazišta na Stocu, Božurevcu, Rakovcu, fotografijama od kojih su mnoge sada prvi put objavljene (međutim, ima i suvišnih).

Od bosanskih nalazišta Pančičeve omorike na isti način detaljno je opisao nalazišta na Stocu, Božurevcu, Rakovcu, Cerovoj Ravni, Gostilji i Tovarnici.

Nažalost, autor je umjesto stvarnih fitocenoloških snimaka dao jednostavne spiskove vegetacije (pošto biljne vrste nije kategorisao po stepenu karakterističnosti), te je upotrijebio i neke svojstvene ocjene brojnosti i socijalnosti biljaka, koje se ne poklapaju ni sa jednom poznatom biljnosociološkom metodom. Takve fitocenološke snimke uzimao je i za slučaj, ako je bilo u sastojini prisutno samo jedno stablo Pančičeve omorike. Ovi »fitocenološki snimci« su prikazani ponovno na isti način na kraju i u preglednoj tabeli.

Na kraju je dat i opsežan pregled biljaka nađenih u sastojinama Pančičeve omorike (u kojem je bez potrebe unešena i naučna sinonimika nekih naziva). Tu je autor vjerovatno zaboravio naznačiti i saradnika ili eventualno saradnike, koji su mu pomagali kod određivanja nekih kritičnih rodova,

Rad i kao takav pretstavlja vrlo vrijedan prilog poznavanju staništa Pančićeve omorike, pa se nastavak najavljenih istraživanja autora i drugih saradnika zavoda može očekivati sa zanimanjem.

Nakon svega toga što je u najkraćim crtama bilo moguće da se iznese o ovoj vrijednoj publikaciji, Zavodu za zaštitu prirode i t. d. NR Srbije, može se bez ikakvog pretjerivanja čestitati na postignutom uspjehu.

Dr. P. FUKAREK

Šefik Bešliagić: KUPRES, Srednjevjekovni nadgrobni spomenici. Sarajevo 1954 god.

To je V svezak u seriji Srednjevjekovnih nadgrobni spomenika Bosne i Hercegovine. Izdao ga Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR B i H — Sarajevo, u redakciji: Hamdije Kreševljakovića, Đoke Mazalića i Derviša Tafre. Tiraž 1000 primeraka. Štampa Grafičkog zavoda Hrvatske — Zagreb. Publikacija je formata 4°, na 200 stranica, u lepoj tehničkoj opremi, sa velikim brojem priloga: fotografija, crteža, planova i skica, pristojne izrade. Veoma je dobro i praktično što su svi prilozi u tekstu, tako da se materijal može neposredno pratiti.

Po obimu ovo je najzamašnija monografija ove vrste do sada, a po tehničkoj opremi među najboljim. Slog je izveden elegantnim i ukusnim bogisom, čistim i primernim radom. Klišeja su dobra, što je glavno bez ikakvog retuša. Pojedini primerci su bez potrebne oštine, što ima svog opravdanja, s obzirom, da je to arheološki materijal oštećen starošću i nepodesan za snimanje zbog svojih oblika i položaja, dok su drugi uzorne jasnoće i preciznosti.

Prethodne publikacije su objavile materijal mahom iz Istočne Bosne i Hercegovine, samo jedna iz Zapadne Hercegovine, dok ova iznosi građu Zapadne Bosne, pa je pored ostaloga zanimljiva i zbog toga. Obraduje stećke sa Kupresa, jedne zabačene i zatvorene geografske celine, na velikoj nadmorskoj visini, čija je prošlost oskudna podacima i vrlo malo poznata. U tom pogledu publikacija ima još jednu zaslugu više. Ne može se preko toga, da se odmah ne istakne krajnja savesnost istraživača u prikupljanju građe i pedantna obrada, smišljena sistema, precizni informativni geografski, etnički i istorijski podaci u potrebnoj meri, koji nikako ne opterećuju niti rasplinjuju rad. U pogledu obrade materijala, pisac želi da nas obavesti o svim pojedinostima i da nam pruži sve podatke. Ništa nije zaboravljeno ni propušteno. To ide do skrupuloznosti iz bojazni, da što nije dovoljno jasno ili da sve nije kazano, te vrlo često pribegava umetanju i objašnjenjima u zagradi, ali opet s merom, koja ne ometa čitanje niti glatkoću stila. U istraživanju on ide razvojnim putem, od prostijih oblika ka razvijenijim i savršenijim. Lepu primenu tog prirodnog metoda vidimo u ispitivanju Rastičevskih Mašeta, strana 133—145. U opisu stećaka posvetio je pažnju rasporedu i položaju ornamenata, (pojedinih simboličkih znacima ili znacima dostojanstva i zanimanja pokojnika, što je veoma dobro i potrebno. Možda mesta znakova i njihov položaj imaju simbolički i ritualni smisao u pogrebnim običajima i mrtvačkom kultu naših srednjevjekovnih ljudi.

Izvesne novine u načinu obeležavanja stećaka na planovima su uprošćenije i praktične.

Ne treba prevideti ni napor istraživača, kako oko prikupljanja građe (preko 40 nekropola sa 1055 spomenika), tako i u istraživanju po domaćoj i stranoj literaturi i muzejskom materijalu. Veliki je indeks upotrebljenih literarnih naučnih dela, iako nije potpun niti iz daleka iscrpljen. To se i ne očekuje u jednoj ovakvoj publikaciji, koja izlaže nepoznati materijal.

Bogatstvo srednjevjekovnih nadgrobni spomenika Kupresa nije samo brojno nego nam otkriva i izvesne retke ili potpuno nove oblike stećaka, ali je još veće i dragocjenije obilje ornamentalnih motiva, dok su plastične figuralne pretstave i scenske kompozicije malobrojne, ali nove ili veoma retke, neosporne dokumentarne vrednosti, umetničke lepote i zanimljivosti. Na pr.: kompozicije turnira (str. 73,76 i 78),

muškarca i žene pod arkadama (sl. br. 50 b, str. 74) i scena oranja? (str. 49, sl. 26).

U III — opštem delu, Bešliagić je lepo i sažeto izložio pregled spomenika po oblicima, dokumentovanu sistematiku ornamenata i figuralnih pretstava, zatim orijentaciju spomenika, tehničku obradu, pretraživanje grobova i datiranje.

Najveću pažnju privlači sistematika ornamenata, upoređenja i tumačenja. U ovom pogledu, od prvih publikacija Dr. Benca i Sergejevskog, ispitivanje je išlo sve više u širinu sa izvesnim udublivanjem u poreklo, smisao i odgonetku simbolike i istorisko-dokumentarnih podataka, ne bi li se našlo kakvo rešenje o poreklu stećaka i pobudama ljudi, koji su ih uobličili. Ispitivano je, da li su steći kakva izuzetna i samonikla pojava na ovom terenu, izazvana naročitim verskim motivima i gledištem na život i svet. Vođeno je računa i o političkim i kulturnim uticajima, a naročito o verskoj pripadnosti ljudi sahranjenih pod njima, u nadi da se doprinese razmršenju komplikovanog bogumilskog problema, koji se sve više spliče, a nikako ne razrešava. Radovi prethodnika u mnogome su utrljali stazu Bešliagiću. On je i ovde išao sistematskim i metodskim putem od prostijeg ka složenijem, otišavši u širinu više raznih kulturnih uticaja na formiranje ornamentalnih motiva, sa priličnim komparativnim materijalom etnografskog, istoriskog i umetničkog karaktera.

Objašnjenje i komparacija ukrasnih motiva izaziva čitav roj misli, poređenja i asocijacija, pa ću kod pojedinih staviti izvesne napomene iz svojih beležaka.

Možda bi se izvesne sličnosti za motive bordura našle u srednjevjekovnim balkanskim rukopisima, PO ornamentima i inicijalima, naročito u bosansko-hercegovačkim pisanim spominicima. Korisno je u tom pogledu (pozabaviti se i presovanim ukrasima na koricama starih (manuskripta). Skrećem pažnju na borduru sa cik-cak linijama između dve okvirne crte i druge ornamentalne motive, na nadvratniku polusrušene crkve u selu Pusteniku, između Kačanika i Skoplja. Bordura je izrađena plastično.¹

Zavojito-vijugasta linija sa trolistom, naročito motiv »koji ima u svojoj osnovi palmetu«. ima ga dosta po srednjevjekovnim manastirima i crkvama Srbije i Makedonije u ornamentalnim pojasevima, koji rastavljaju pojedine zone zidnog slikarstva. Na vencu jugoistočnog pilastra spoljnog nartekosa u Sopoćanima, iz vremena cara Dušana, izvedeni su zelenom bojom trolisni cvetovi povezani vijugavim peteljka. U pločniku kraj južne fasade Sopoćana, nalazi se jedna nadgrobna ploča sa bordurom lozice i trolisne polupalmete, koja je po obliku i ornamentu jako slična stećcima. Isti motiv trolista sa vijugavom linijom, u zelenoj boji kao u Sopoćanima, ima na prvom listu knjige Dioptre iz XIV veka, u knjižnici Pečke patrijaršije. Ovaj motiv treba tražiti u primenjenoj umetnosti srednjeg veka. Nešto slično nalazi se na borduri pokrova kneza Lazara, rad despotice monahinje Jefimije. Vrlo izrazit motiv trolista sa lozicom, isti kao na stećcima, nalazi se na epitrahilju manastira Grgetega u Fruškoj Gori, iz 1553 godine.²

Fantastični i neobični ornamenta na stećcima sl. br. 6 i 29. možda su ukrasi tekstilnog porekla, izrađeni kao mrtvački pokrov.

Iscrpna Bešliagićeva istraživanja. čitava mala studija o motivu ljiljana i njegovoj upotrebi kod nas i u evropskoj primenjenoj umetnosti, veoma je plastična i duhovita.

Iznenaduje množina krstova na spomenicima Kupresa. U znatnoj meri pokolebaće mišljenje, da se u srednjevjekovnoj Bosni nije poštovao i upotrebljavao krst. Zanimljivo je, da je dobar broj krstova sa sva četiri jednaka kraka, tzv. grčki krst.

Što se tiče tordiranog užeta i stubića, oni su u velikoj upotrebi, kao tordirani stubići u našoj plastici romanskog stila XII i XIII veka, a kao okvirna užad osobito se javljaju u drugoj polovini XIV i u XV veku u crkvenoj pla-

¹ Glasnik Skopskog naučnog društva, knj. XV i XVI za g. 1936, str. 326, sl. 4.

² L. Mirković: Crkveni umetnički vez. — Beograd 1940 g., str. 43, tabla XX, sl. 2.

stici na objektima Moravske škole u Srbiji: Lazarica, Ravanica, Ljubostinja, Kalenić i dr. U isto vreme s njima se izrađuju plošne figure u plitkom reljefu: životinjske i ljudske prestave i razne kompozicije lovačkih i drugih scena, kao na Kaleniću, — dakle, u isto vreme kad se izrađuju i na stećcima.

U pogledu oružja, vojničke opreme: oklopa, štita i šlemova, ima izrazitih i jasnih podataka na srednjevekovnim freskama i ikonama, čitave galerije svetih ratnika sa oružjem dokumentarne savremene pretstave, raznog oblika, izrade i porekla. Lepe podatke pruža i kopija Minhenskog psaltira, iako kasna, — početak XVII veka — ipak po ugledu na staro slikarstvo, sa živim prizorima boja i naružanim vojnicima u potpunoj ratničkoj opremi.³ Nije trebalo zaobići ni Derokovu knjigu: Srednjevekovni gradovi u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji. Interesantna je stvar, da se nijedan istraživač stećaka nije koristio ovim izvorima, iako ima dosta objavljenog materijala. O štitu bi primetio samo ovo: Nema sumnje da je štit znak vojničkog poziva, ali mi dolazi na um jedan lep i karakteristični stih iz narodne pesme Ženidba Maksima Crnojevića, gde ga njegova zaručnica kori i proklinje:

*Od koplja ti gradili nosila,
A od štita grobu poklopnice.*

To bi možda imalo veze s izradom štita na nadgrobnim spomenicima.

Freske su nam sačuvala i vlasteosku i narodnu nošnju srednjeg veka.

Motiv arkade, naročito pretstava vitkih arkada, nije isključivo romanski uticaj Dalmacije, nego i Vizantije i drugih orijentalnih sredina. Na freskama vizantiskog stila u Srbiji i na čitavom Balkanu, zatim na raznim srednjevekovnim minijaturama, često se slikaju arkade i to sa tordiranim stubićima. Romanski uticaji ne završavaju se na Drini, nego prodiru u dubine Balkana, a vizantiska (kultura i orijentalni uticaji svojevremeno su bili snažni u Dalmaciji, Italiji, Francuskoj, t. r. u čitavoj Evropi. Dakle, neosporno ima romanskih, vizantiskih i drugih uticaja u čitavoj Bosni i Hercegovini, kao i po ostalim našim oblastima.

Pretstava jelena u starohrišćanskoj simbolici ima značenje »težnje za životnim vodama«.⁴ Isklesani jelen nalazi se na crkvenoj plastici hrama u Konjuhu, iz ranog srednjeg veka.⁵ Na srebrnoj čaši manastira Savine, iz XV stoleća, izrađena je scena: psi napadaju jelena i druge životinje.⁶ Na duboreznim vratima manastira Slepča kod Bitolja, izrezana su uporedno dva jelena u trku i jedna scena borbe čoveka, možda lovca, sa nekom životinjom, kao i niz pretstava fantastičnih i prirodnih životinja.⁷ Ovaj spomenik iz kraja XIV ili početka XV veka, od izvanredne je vrednosti, ne samo kao umetničko delo, nego i kao dokumentarni izvor, baš za ornamentiku, crkvene minijature i slobodne svetovne simboličke ili realne motive: — on je dakle iz vremena razvoja i cvetanja stećaka. Mirjana Ljubinković je skrenula pažnju na lep podatak Hansa Dernšvama, koji je, prolazeći kroz Srbiju 1555 g. zabeležio, da je na jednom grobu u okolini Jagodine zapazio u drvetu izrađenu srnu sa lanićima.⁸ Na kapitalu levog stuba manastira Žitomislića, iz 1609 g. isklesana je scena lova, a s druge strane dva jelena sa još nekim životinjama, isto kao na stećcima, o čemu ću pisati u posebnom članku.

Bešlagićevo nastojanje i pokušaji sa otkopavanjem i ispitivanjem sadržaja grobova, veoma su važni. Time se malo tko bavio. Površinsko ispitivanje bez podzemnih istra-

³ Svetozar Radojčić: Stare srpske minijature. — Beograd 1950 g., str. 55-56, tabla LI i LII.

⁴ L. Mirković: Pravoslavna liturgika. — Sremski Karlovci 1918 g., str. 166.

⁵ Sv. Radojčić: Crkva u Konjuhu. — Zbornik radova Vizantološkog instituta, knj. I. — Beograd 1952 g., str. 163.

⁶ C. Fisković: Dubrovački zlatari od XIII do XVII v. — Zagreb 1949 g., str. 194.

⁷ Glasnik Skopskog naučnog društva za 1936 g., str. 330.

⁸ Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji — I Zapadna Srbija — Beograd 1953 g., str. 173.

živanja je polovina posla. Otkopavanje grobova daće odgovore na mnoga nerazjašnjena pitanja, a može dovesti i do neočekivanih pozitivnih rezultata.

Zanimljivo je, da u onolikom broju kupreskih spomenika nema nijednog natpisa. Da li je ta sredina oskudevala pismenim ljudima ili to nije bio običaj?

U pogledu datiranja, u većini slučajeva, moglo bi se složiti s Bešlagićem. Ovde bih dodao jednu opštu napomenu. Po krivoj sablji nije pouzdano dosadašnje datiranje, jer na nju nailazimo i u prvoj polovini XIV veka, na pr. u sceni pogubljenja sv. Kira i Jovana na freski u Dečanima, vidi se gde vojnici drže isukanu krivu sablju, upravo jatagan, i krivu kaniju.⁹

Bešlagićev »Kupres« pretstavlja krupan korak na daljem putu istraživanja srednjevekovnih nadgrobničkih spomenika BiH. To je uopšte jedan lep prilog sa puno novina u materijalu, načinu i obradi, iscrpnim podacima, prikazan slikovito u valjanoj sistematizaciji. Njegova razmatranja i objašnjenja izneta su sa dosta ubedljivosti. Bešlagić je uzeo u obzir i umetničku stranu pri opisu pojedinih spomenika, ali je bolje bilo da je i tome posvetio jedan poseban, sistematski odeljak, kao ostalim temama.

PETAR MOMIROVIĆ

PRILOZI ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU I ISTORIJU JUGOSLOVENSkih NARODA POD TURSKOM VLA-DAVINOM, III i IV, Sarajevo 1952—1953, Str. 674

Ovaj dvobroj časopisa Orijentalnog instituta u Sarajevu nadmašio je kako kvalitativno tako i kvantitativno dosadašnja izdanja ove ustanove.

U vrlo kratkom periodu od svog osnutka (1950 godine) Orijentalni institut pod rukovodstvom direktora Dr. Branislava Đurđeva uspio je da okupi lijep broj saradnika. Pored saradnika iz naše zemlje Orijentalni institut je za svoj rad zainteresirao i za saradnju pridobio i više učenih ljudi u inostranstvu.

U ovom dvobroju sadržani su sljedeći radovi:

Dr. Fehim Bajraktarević: *Jedan savremeni persijski izvor o bici na Kosovu*, u kojem radu autor prikazuje Kroniku Astarabadija, pisanu perziskim jezikom, a koja nosi naslov »Bazm u Razm«. Ova Kronika sadržava neke momente u vezi s borbom na Kosovu, a starija je nekoliko decenija od najstarijeg našeg izvora o Kosovskoj bici. Bajraktarevićev prikaz je napisan, sasvim dokumentovano.

Dr. Halil Inaldžik: *Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva*. Dr. Inaldžik, profesor Fakulteta za jezikoslovlje, istoriju i geografiju u Ankari, istoriski je osvijetlio pitanje hrišćanskih spahija u Rumeliji u XV vijeku i njihovo porijeklo. Svoja istraživanja autor temelji na defterima iz XV vijeka koji se odnose gotovo na sve krajeve koji su nekada bili u granicama srpskog Dušanova carstva. Ovaj rad upoznaće nas sa tadašnjom vojničkom organizacijom Osvajača. Rad je sa turskog preveo Nedim Filipović.

Hamid Hadžibegić: U ovom dvobroju dao je dva rada. U prvom radu pod naslovom *Džizja ili harač* autor nam objašnjava ovu ustanovu sa pravne i istoriske strane. Nakon uvoda o džizji odnosno haraču detaljno je obrađeno tko je sve bio dužan davati džizju, način ubiranja džizje, njezina visina. Priložena dokumenta su objavljena u originalu i prevodu, a od tri dokumenta doneseni su i faksimili.

Muhamed A. Mujić: *Položaj Cigana u Jugoslavenskim zemljama pod osmanskom vlašću*. O ovoj temi je kod nas dosada vrlo malo pisano, a za čiju se obradu pisac po-

⁹ D. Bošković i V. Petković: Manastir Dečani, II, tabla CXXIX

služio turskom arhivskom građom Orijentalnog instituta, Gazi Husrevbegove biblioteke u Sarajevu i Državnog arhiva u Skoplju. Iz samih podnaslova vidi se da je ova tema interesantna. Ti podnaslovi su: Porijeklo i seoba Cigana iz domovine, Naseljavanje Cigana na Balkansko poluostrvo. Pojava Cigana u Jugoslovenskim zemljama. Pravni položaj Cigana, Život i zanimanje Cigana, Odnos Cigana prema religiji i nekoliko statističkih podataka o Ciganima. Zatim slijedi 18 dokumenata u originalu i prevodu.

Hamdija Kreševljaković: *Čefilema sarajevskih Kršćana iz 1788 godine*. Čefilema — uzajamno jamstvo — uzimano u tursko doba, bila je preventivna mjera za obezbjeđenje reda i mira. Čefilema se obično uzimala po ukazanoj potrebi, a ima primjera čefileme i kao stalne preventivne mjere. Ovdje obrađeni slučaj čefileme ima istorijsku važnost. Ovaj rad je vrijedan prilog istoriji Sarajeva.

Muhamed Hadžijahić: *Hamzevije u svijetlu poslanica užičkog šejha*. Ovdje su izneseni neki podaci o postojanju i djelovanju religiozno-socijalne sekte muslimanskih Slavena, koju je osnovao šejh Hamza Orlović, čije su pristaše po osnivaču nazvani Hamzevije.

Alija Bejtić: *Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini*. Nakon što je na početku naveo literaturu i izvore o osmanlijskoj arhitekturi u Bosni i Hercegovini, autor dalje govori općenito o razvitku građevinarstva i gradova, o urbanizmu, materijalima i graditeljima, a zatim daje pregled spomenika kulture po vrstama. U uvodu pisac naglašava da je svrha ovog rada da dadne opći i sistematski pregled spomenika osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini, ne ulazeći u detaljnije podatke i dublju analizu, da bi na taj način rad poslužio kao pomagalo za daljnji studij na izučavanju te grane umjetnosti kod nas. Obzirom da je ovo prvi doprinos ove vrsti kod nas, ovaj rad bez sumnje zaslužuje pažnju i pretstavlja lijep doprinos izučavanju ove grane umjetnosti u Bosni i Hercegovini.

Muhamed Kantardžić: *Hidžreški kalendar i ostali kalendari kod islamskih naroda*. Autor je dao stručnu i temeljitu obradu muslimanskog kalendara. Ovdje su primijenjeni najsavremeniji principi astronomske nauke. Ovaj rad zapravo treba da posluži kao uvod za Tablice hidžreškog kalendara, koje je autor izradio, a koje će Orijentalni institut izdati.

Dr. Branislav Đurđev: *Defteri za Crnogorski sandžak*. U ovom radu pisac daje dva popisa Crne Gore prema defterima iz 1521 i 1523 godine. Tu je obrađeno veoma mnogo podataka o naseljima Crne Gore, imenima posjednika kuća, visini džizje. Uz ovaj rad su priloženi i faksimili važnijih dijelova spomenutih deftera.

Hazim Šabanović: *Najstarije vakufname u Bosni*. Nastavljajući sa objavljivanjem najstarijih vakufnama, ovaj puta autor daje u originalu i prevodu vakufnamu Mustajbega Skenderpašića za njegove zadužbine u Sarajevu iz godine 1517/1518 uz kritički osvrt na dosadašnja izdanja ovog dokumenta.

Adem Handžić: *Pisma Ahmed paše Dugalića dubrovačkom knezu i vlasteli*. O životu i radu Ahmed paše Dugalića do sada se znalo vrlo imalo. Izvori ga tek letimično spominju iako je svojevrstno igrao vidnu ulogu u istoriji Bosne i Hercegovine kao bosanski beglerbeg ili njegov čehaja. Autor je objavio 26 pisama Dugalića, koja nam daju nove podatke o Dugaliću, a donekle osvjetljavaju i ondašnje odnose između Turske i Dubrovnika. Pisma važnijeg sadržaja objavljena su u faksimilima, prepisu i prevodu.

Nedim Filipović: *Sedam dokumenata iz Kodeksa br. 1 Orijentalnog instituta u Sarajevu*. U uvodu se autor osvrtno na sadržaj ovih dokumenata iznoseći neka svoja zapažanja u vezi sa timarskim sistemom toga perioda. Dokumenta su data u originalu i prevodu.

Mehmed Mujezinović: *Turski natpisi XVI vijeka iz nekoliko mjesta Bosne i Hercegovine*. Ovdje su donesena 22 natpisa u originalu i prevodu sa područja Banja Luke, Foče, Livna, Mostara, Počitelja, Rogatice, Travnika, Ustikoline i Viteza.

Hamid Hadžibegić: *Odnos Crne Gore prema osmanskoj državi polovinom XVIII vijeka*. U ovom svom drugom radu ovog dvobroja autor na osnovu dokumenata iz arhiva Orijentalnog instituta, Gazi Husrev-begove biblioteke i djelomično Državnog muzeja na Cetinju ocrtava odnos Crne Gore prema Turskoj u vrijeme kada su ovi odnosi bili zaostreni povodom odbijanja Crne Gore da plati harač.

Teufik Muftić: *Triletere u arapskom jeziku*. Pisac ovim radom daje zanimljivu statističko-fonetiku studiju.

Dr. Šaćir Sikirić: *Sintaktičke funkcije arapskih prijedloga*. Ovaj rad Dr. Sikirića dobro će poslužiti kao gradivo za obradu arapske sintakse.

Omer Mušić: *Jedna turska pjesma o Sarajevu iz XVII vijeka*. Pjesma koju autor obrađuje vrlo je bogata kulturno-istoriskim i etnografskim podacima, a osim toga je zanimljiva i po tome što nam pruža neke elemente vulgarnog turskog jezika, koji se upotrebljavao u Bosni i Hercegovini, kada je ova pjesma nastala.

U rubrici »Sitni prilozi« objavljene su radovi: Poreklo Ušćupline povesti turske carevine od dr. F. Bajraktarevića; Stav Livanjskog kapetana Firdusa prema pokretu Husein kapetana Gradaševića i sultanovoj politici od M. Mujića; Podaci o Skoplju iz 1544 god. od Dušanke Bojanić i Prilog proučavanju prošlosti Vitine od M. Mujića.

Zatim slijede prikazi, kritike i ocjene najnovijih izdanja na području orijentalistike.

M. MUJEZINOVIĆ

Lavachery-Noblecourt: LES TECHNIQUES DE PROTECTION DES BIENS CULTURELS EN CAS DE CONFLIT ARME. Unesco, Paris, str. 222, 117 tab.

Ova knjiga plod je saradnje većeg broja naučnih radnika i ustanova, a uredili su je također istaknuti stručnjaci: profesor H. Lavašeri sa univerziteta u Briselu i A. Noblkur, tehnički savjetnik Servisa za zaštitu muzeja u Francuskoj. Sama ova tema obrađena je već 1939, na bazi iskustava iz Prvog svjetskog rata, ali se sada pokazala potreba da se koriste u novoj knjizi i iskustva iz Drugog svjetskog rata.

Knjiga je (podijeljena na šest dijelova. U prvom su opisane razne vrste oružja koja će se eventualno upotrebiti i opasnosti koje u budućnosti prijete spomenicima od njih. U drugom dijelu obrađena su pitanja koja se na polju zaštite spomenika treba da organizaciono riješe u opsegu jedne zemlje, a također u međunarodnim razmjerima. Zatim slijede čisto stručna pitanja: zaštita protiv požara, zaštita nepokretnih kulturnih dobara, pokretnih dobara, te iskustva u izradi raznih tipova skloništa za (poliranu najvrijednijih dobara. Na kraju knjige nalaze se tabele engleskih mjera preračunatih u metričke, bibliografija, stvarni indeks, indeks vlastitih imena i 117 fotopriloga.

Sastavljači polaze od nesretne okolnosti da je u slučaju rata nemoguće zaštititi sva kulturna dobra, te da će neka sigurno propasti. Zato su oni posvetili značajan dio knjige organizacionim mjerama koje treba da obezbijede da se bar sačuvaju ona dobra koja ne smiju propasti. Te mjere treba da se poduzmu u mirno vrijeme i sastojale bi se s jedne strane u organizaciji službe (kadrova) koja će moći organizaciono da djeluje u slučaju rata, s druge u evidenciji svih kulturnih dobara kategorisanih po vrijednosti, dalje u mikrosnimanju najvažnijih predmeta i objekata i deponovanju snimaka u četiri zemlje, pod kontrolom Unesca, te u izgradnji objekata skloništa u koja bi se, najprije privremeno, a zatim na duže vrijeme smjestila najvrijednija kul-

turna dobra. Po mišljenju autora, nema sigurne zaštite dobara bez dobrih skloništa. To će biti betonska armirana skloništa opremljena najpotrebnijim instalacijama za održavanje unutarnjih takvih uslova koji će omogućiti sigurno čuvanje vrijednosti, koje su lako podložne kvaru: dokumenata, slika, i t. d. Skloništa će trebati da budu onoga tipa i izdržljivosti, koji može da izdrži direktan pogodak bombom od 500 kg. Prvenstveno će trebati graditi podzemna skloništa. Ona treba da imaju klimatizacione uređaje, vlastite izvore energije, dobro osigurane ulaze i t. d. Pretpostavlja se da će u njima raditi osoblje određeno za čuvanje kulturnih dobara. Pored ovih, predviđa se izgradnja privremenih skloništa, obično u suterenu muzeja, i opširno se obrađuju pitanja njihove adaptacije, klimatizacije, izoliranja od vlage i t. d. Značajno je ovdje napomenuti da se u nekim naprednim zemljama na zapadu već izgrađuju ili su izgrađena posebna skloništa za najvrednija dobra. Tu se koriste i prirodne olakšice, te se skloništa grade u napuštenim kamenolomima, tunelima, rudarskim oknima. Autori, izgleda, stoje na gladištu da bi svaka zemlja trebala da ima ovakva skloništa.

Drugo važno pitanje koje se obrađuje u knjizi je kako organizovati zaštitu da bi se postiglo maksimalno čuvanje objekata od kulturne vrijednosti u slučaju rata. Velik zadatak autori vide u evidenciji spomenika u državnim razmjerama i u stvaranju plana evakuacije i smještaja najvrednijih, u slučaju potrebe. To je zaista veliki posao, a autori sa svoje strane upozoravaju da je to jedan od osnovnih poslova, bez kojih mnogo dragocjenog može da propadne. Spomenici bi se podijelili u tri kategorije prema njihovoj vrijednosti, te bi se oni pod A morali najbrižljivije skloniti u skloništa od betona, ili podzemna, a druga opet prema važnosti u privremena skloništa.

Što se tiče opštedržavne organizacije za zaštitu kulturnih vrijednosti u slučaju rata, autori predlažu da se u vojsci stvori organizacija, bar njena srž u mirno doba, koja bi se u toku rata popunila sa konzervatorskim i muzejskim kadrom, te koja bi na sebe preuzela taj posao.

Oni naročito ističu da organizacija zaštite mora i u miru i u ratu da ima dovoljno autoriteta i sredstava bez kojih bi svaka priprema i zaštita bile nemoguće. Zanimljivo je ovdje iznijeti da je Holandija već u svojoj vojsci stvorila organizaciju koja treba da preuzme na sebe brigu o spomenicima u slučaju rata. Na više mjesta autori upozoravaju da je improvizacija u slučaju vanredne potrebe, stvar nedovoljna i vrlo opasna po sama kulturna dobra.

U daljim dijelovima knjige, stručno i na osnovu najnovijih iskustava, obrađena su pitanja zaštite od požara sa primjenom sredstava za automatsko stupanje u akciju i čak i sa samostalnim izvorom vode; zatim klimatizaciona sredstva; a posebno su obrađena pitanja zaštite pokretnih i nepokretnih spomenika, pitanje materijala koji se treba i može koristiti, transporta i t. d. Svi ovi članci popraćeni su sa brojnim tabelama, što pitanja čini sasvim jasnim. Osobito veliki dokumentarni materijal.

Kada se pročita ova knjiga, čovjeku pada na um da bi i kod nas bilo potrebno da se nešto preduzme. Možda to ne bi bilo samo šablonsko kopiranje recepata i savjeta koji se u knjizi nalaze, ali je prijeko potrebno da se i kod nas poduzmu šire mjere na očuvanju kulturnih dobara u slučaju rata, naročito stvaranje takve organizacije u vojsci; klasifikacija spomenika; izgradnja posebnih skloništa, posebno za najvrednija i najosjetljivija dobra. Riječ, svakako, na prvom mjestu treba da imaju konzervatori, oni treba da pokrenu ova pitanja.

D. VIDOVIĆ

ARHEOLOŠKI SPOMENICI I NALAZIŠTA U SRBITI. I. ZAPADNA SRBIJA. Izdanje Arheološkog instituta SAN, Beograd, 1953. god., 4°, 218. str.

Edicija je tehnički vrlo dobro opremljena, bogata ilustrativnim materijalom. Klišeja nisu uvek besprekorna. Sadržina raznovrsna i obilna. To je sistematsko objavljivanje

rekognoscentne građe: podataka, delimično i materijala, naučno-informativnog karaktera.

Dobra je zamisao podele cele teritorije NR Srbije na sektore, radi rekognosciranja, evidentiranja i objavljivanja arheološkog materijala, a postupni, vremenski i razvojni način izlaganja, omogućuje sistematičnost i preglednost. O metodama prikupljanja građe i njenom upotpunjenju, informativnog karaktera, moglo bi se diskutovati. U tom pogledu nije postignuto ujedinjenje, mada je i pored raznovrsnosti materijala, sačuvano jedinstvo i povezanost na širem arheološkom području. Rukovodeći saradnici, sve su iskusna, oprobana i nauči dobro poznata imena i najbolja garancija, kako za sadržinu edicije, tako i za njen sadanji i budući uspeh.

U uvodnoj reči, redakcioni odbor je istakao teškoće ovakvog podhvata i sve njegove prvenачke nedostatke, te ne bi imalo, u tom pogledu, ništa bitno da mu se zameri. Ovakav rad pretpostavlja dužinu vremena, dobro poznavanje terena, spremne i dobro upućene terenske i spoljne saradnike, naročito mlade, u koje se može pouzdati. U ovim napisima većih pera, oseća se sigurnost, potpunost i jedrina, kao na pr. u odeljcima o srednjevekovnoj i docnijoj arhitekturi i slikarstvu, o preistoriji i klasičnom periodu. Naročito nas zanima odeljak o drvenoj arhitekturi — crkve brvnare — i napis o stećcima, pošto imaju neposredne veze sa Bosnom.

Mislim da bi se drvene crkve mogle svrstati po tipovima: stariji, jednostavni tip brvnare iz XVIII veka, narodskog graditeljstva; mlađi, razvijeniji tip zanatskog neimarstva u prvoj polovini XIX stoleća, i prelazni oblici, oblici između ovih. Isticanje zanimljivih arhitektonskih rešenja, krovne konstrukcije i posebno tretiranje krovnog pokrivača, išlo bi već u detaljnu obradu, ali je ipak trebalo i to ukratko naglasiti.

U odeljku o nadgrobnim spomenicima, svrstavanje nekropola u tipove i podela nadgrobnih belega po vrstama, nema sumnje da je nužna i opravdana, kako zbog preglednosti, tako i za stvaranje i utvrđivanje pojmova. Treba im samo srećno naći imena, narodska ili stvoriti naučna, kao tehničke nazive. Izbegnuti su uobičajeni, gotovo usvojeni nazivi, od strane naučnih krugova u B i H za oblike stećaka i upotrebljeni su mahom uporedni i geometrijski. Moje je lično mišljenje da nisu opravdani ni nazivi »sarkofage«, »obelisk«, naročito »sanduk«, »visoki« i »niski sanduk«, ali nisu pogodni ni ovi uporedni ili opisni.

Može se složiti sa mišljenjem da stećci nisu bogumilska »specifičnost«, jer su ih upotrebljavali i pravoslavni i katolici, ali je nesumnjivo to, da se oni nalaze samo u Bosni i Hercegovini i njihovom uticajnom području, u veoma nestabilnom srednjevekovnim zonama. »Bogumilsko pitanje« možda je uopšte pogrešno postavljeno, a pošto se u svoje vreme izvrglo u političko pitanje i usko regionalne tendencije, pristupilo se njegovom nepravilnom rešavanju. Da li će stećci što doprineti tome problemu ili ne, sporno je, ali je izvesno da oni svedoče protiv »bogumilstva« nego li za njega. Dovoljna je sama pojava krstova na njima i zapisi sa formulama: U ime Oca i Sina i sv. Duha . . .

Što se tiče ornamentike i scenskih pretstava na njima, one pripadaju opštem pravcu suvremene balkanske umetnosti, kako po motivima, tako i po stvarnoj tematici dokumentarnog ili dekorativnog karaktera, samo su različiti po svojoj prostijoj i grubljoj obradi. Uzori ili njihovi elementi i reminiscencije nalaze se u dekorativnoj plastici sakralnih i svetovnih spomenika, u zidnom slikarstvu, po ornamentima i minijaturama rukopisa, u staroj heraldici i naročito u primenjenoj umetnosti.

O prikupljanju građe i njenom upotpunjavanju, stavio bih izvesne primedbe u nekim konkretnim slučajevima.

Na 59 strani o gradu Višesavi, kod Bajine Bašte, veli se, da nema traga gradu i da narod ne zna za njega. Međutim, okolno i mesno stanovništvo Gornje Crvice zna tačno lokalitet grada. Na brdu Vr'ovima, iza Višesave, imaju neke zidine, kamenje od zidova, zove se Kulina i to je, bajagi, podigla Prokleta Jerina. U Gornjoj Crvici nalazi se velika nekropola stećaka i crkvina, a u selu Višesavi jedan veliki stećak.

Na 161 strani, navod Vujićevog tvrđenja, da je u Užicu bila »rezidencija arhiepiskopa našega«, biće da je tačan. U deftem br. 65 Muzeja Stare pravoslavne crkve u Sarajevu, na prvom listu, X kvaterniona, zabeležen je lep podatak:

1734 ГОНАРА 20 НАБЕ СЕ КАНДИЛО СРБВНО ЗАЛОЖНО
ВЛАДИКЕ НОСИФА УЖИЦКОГА, И ЗАНОКА ГА И ДАДЕ НАМ
АСПРИ - 3600, А МИ НЕГОВ ДАДОМО КАНДИЛО.

U drvenoj crkvi u Dubu, ceni se da nema nikakvih starina, (str. 160). Međutim, na tavanu crkve nalaze se carske dveri sa folklornom ornamentikom, zanimljivi veliki drveni svećnjaci i okviri starih ikona, rustične izrade.

U Gorobilju crkva brvnara ima trostranu apsidu, krov na 4 vode, mnogo više zapisa i podataka O sveštenicima, zatim zapis na ikonostasu i jedno staro štampano jevanđelje Božidarevog izdanja. Nije trebalo propustiti, da se nešto kaže i o slikarskom radu raspeća iz 1833 godine (str. 165). Zapis o obnovi crkve tačno glasi:

ЗНАНО ВЪДЫЙ КАД СЕ ПИШОВИ ЦРКОВЪ ОУ ГОРОБИЛЮ, ТО
БЕШЬ ПОПАРТОВШЕНА И ПОШІТРЕНА (ПОПАРТОВШЕНА И ПОШІТРЕНА) И
СТ.... + ТРУДОМЪ И ПОДВИГОМЪ(?) СВЕЩЕННОСРБА ФІЛІППА
РАДУЛОВИЧА 1820 ЛБТА МЪССЕЦА МАРТА 25 (или 28?).

Natpis je izveden crvenom bojom, prostim polukurzivnim pismom, nad ulazom iz priprate u naos.

P. MOMIROVIĆ

BILTEN INSTITUTA ZA PROUČAVANJE FOLKLORA — SARAJEVO. Br. 2 — 1953 g., 412 str. s ilustracijama.

Ovaj broj Biltena u svemu otklače od prvog broja i svojom sadržinom pretstavlja Institut stvarno kao ustanovu za proučavanje našeg folklora, a ne samo za objavljivanje folklorne građe.

Institut je prema svome planu rada proučavao u 1952 godini jajački srez, jedan od naših zabačenih srezova, ali bogat starinskom tradicijom. Rezultati toga proučavanja dati su u ovom Biltenu. Principijelno uzev ovakav način rada ima svojih dobrih strana, ali se postavlja pitanje vremena za proučavanje ostalih srezova, što i sam direktor Instituta Cvjetko Rihtman ističe u svojim uvodnim rečima. Ipak ovo je dobar i praktičan način za obrazovanje stručnih kadrova.

Cvjetko Rihtman u članku »Narodna muzika jajačkog sreza« iznosi dosta bogatu muzičku, tradiciju ovoga kraja. Treba naročito istaći posebnu vrstu pevanja tehnikom »potresanja« ili »grotanja«, »ustresanja«. S obzirom da se »potresanje« izvan jajačkog sreza javlja samo još u nekim ograničenim oblastima i kod Srba i kod Hrvata, Rihtman pretpostavlja, da je ovo pevanje u davnoj prošlosti pripadalo jednoj etničkoj grupi. Osim toga autor iznosi i svoje mišljenje da je epska pesma stvarno narodna tvorevina, a ne feudalnih dvorova, i da seže u daleku prošlost, još pre dolaska Slovena u naše krajeve.

Jelena Dopuđa (Narodne igre Kupreškog Polja) je iscrpnom obradom naših pogrebnih kola dala lep prilog mišljenju, da su ta kola ostaci pogrebnih običaja, pa s toga gledišta treba posmatrati i prestave kola na našim srednjekovnim stećcima.

Abdulah Škaljić (O običajima i vjerovanjima u srezu jajačkom) svestranom obradom nekih narodnih običaja ovoga kraja opravdano zaključuje na njihovu daleku starinu.

Vlajko Palavestra (Narodne pripovijetke s Kupreškog Polja i s područja jajačkog sreza). Iako još mlad i početnik, ipak Palavestra je vrlo savesno i stručno dobro obradio izabrane pripovetke ovih krajeva.

Dr. Jovo Vuković u svojoj raspravi »Igra Tonci« izneo je poreklo naziva ove narodne igre poznate pod raznim imenima: Sitan tanac, Pleti kolo, Jovanovo kolo, Kolariču Paniču i t. d. Dr. Vuković je dokazao da reč »tanac« nije stranog porekla, kao što u prvi mah izgleda, već potiče iz staroslovenskog jezika, a sama igra je ostatak ritualnog obreda u vezi sa ribolovom. Rad je vrlo lep prilog jednog filologa u rešavanju čisto etnološkog problema.

Ovaj broj Biltena donosi i prevod članka muzičkog folkloriste Dr. Jaap-a Kunst-a iz Amsterdama. Na osnovu sličnosti u izvesnim melodijama, glazbenim instrumentima, plesovima i nekim običajima na Balkanu i u Indoneziji dr. Kunst misli da ovdje imamo posla sa ostacima prastare neolitsko-magalitske ili možda ilirsko-tračke kulture. Ovo mišljenje trebalo bi potkrepiti i dovoljnim istoriskim činjenicama, jer, iako samo pretpostavka, ipak je malo verovatno.

U ostalim člancima: Ljubica Simić, Narodne igre Kupreškog Polja; Milica Obradović, Društvene igre sa područja Kupresa i sreza Jajce; Maja Bošković - Stulli, Splet naših narodnih praznovjerja oko vještice i popa, Mil. S. Filipović, Različita etnološka građa iz Rame; Augustin Kristić, Kreševska čaršija i kreševska sermija; Čamil Sijarić, Iz narodnog života Bihora i Pešteri; Alija Bejtović, Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama — iznesena je bogata i raznovrsna folklorna građa, kojom će se korisno moći poslužiti naši etnolozi i istoričari u svojim raspravama.

I po svojoj opremi ovaj broj Biltena je nadmašio onaj prvi i s te strane može stati uz bok i najboljim našim časopisima.

CV. D. POPOVIĆ

GODIŠNJAK BIOLOŠKOG INSTITUTA U SARAJEVU. Sv. 1—2. Godina 1952.

U oktobru 1954 godine izašao je iz štampe Godišnjak Biološkog Instituta u Sarajevu za 1952 godinu, koji je izašao kao spomen sveska posvećena uspomeni Karla Malya, dugogodišnjeg kustosa Botaničkog odjeljenja Zemaljskog muzeja i naučnog saradnika Biološkog Instituta u Sarajevu. Knjiga sadrži 480 strana velikog formata sa jednim crtežom, tri fotografije, 45 slika, 6 preglednih karata. Knjiga je izašla u redakciji Dr. P. Fukareka.

Karlo Maly je već od svoje mladosti zavolio prirodu naročito biljni svijet. Po dolasku u Eosnu iako je bio zaposlen u drugoj službi, Karlo Maly radi ispočetka kao volenter u Botaničkom odjeljenju Zemaljskog muzeja, da bi se docnije sav predao ovome radu na istraživanju biljnog svijeta u Bosni i Hercegovini. Njegov rad je bio vanredno plodan, napisao je veliki broj naučnih radova iz oblasti biljnog svijeta, te stekao vanredne zasluge na tom polju. U predgovoru same knjige veli se: »Čuvajući uspomenu na ovog našeg predanog i neumornog naučnog radnika, njegovi saradnici prijatelji i poštovaoci posvećuju mu ovaj skromni Zbornik radova kao znak priznanja za njegove naučne zasluge.«

U prvom dijelu knjige navodi se 27 biljnih oblika nazvanih u čast Karla Malya kao na pr. *Potentilla Malyana* Borbas, *Crepis*, *Malyi Stadlmann*, *Septoria Malyi Picbauer*, *Thumus Malyi Ronninger*, *Festuca Malyi Widder*, *Daphne Malyana Blečić* i dr.

Isto tako se navode nove biljne svojte sa područja Bosne i Hercegovine, koje je otkrio i opisao Karlo Maly. Navešćemo samo neke koje su značajne i kao prirodne rijetkosti, to su: *Silene (Heliosperma) Retzdorffiana*, *Tilia travnicensis*, *Tilia platyphyllos Scop. var. illirica*, *Acer obtusatum var. bosniacum*, *Acer campestre var. varbosanum*, *Verbascum bosnense*, *Myosotis Ronningeri*, *Campanula tarana*, *Cardus illyricus*, *Edraianthus hercegovinus* i druge.

Iza pokojnog Karla Malya ostao je dovršen rad: »Osnove poznavanja flore Travnika u srednjoj Bosni«, koji je sada objavljen u ovom godišnjaku kao njegovo posmrtno djelo. U ovom radu Maly je dao historijat florističkog istraživanja

područja šire okoline Travnika i ono pretstavlja važan doprinos poznavanju flore u ovom kraju.

S obzirom na ogromne zasluge Karla Malya na polju istraživanja flore u našim krajevima, kao i s obzirom na veliki broj veza koje je on imao i kod nas i u svijetu sa ostalim botaničarima, nije nikakvo čudo da se odazvao ovako veliki broj i naših i inostranih poznatih naučnih radnika da sa svojim prilozima ispune spomen-svesku, posvećenu Karlu Malyu. Radovi su slijedeći: Bajič D., Bjelčić Ž., i Popović S. (Sarajevo): *Prilog poznavanju flore i vegetacije doline rijeke Unca*. — Buschmann A. (Graz): *Geografsko rasprostranjenje vrste Deschampsia setacea*. — Em. H. (Skopje): *Nekoliko novih podataka o planinskom javoru u Makedoniji*. — Fukarek P. (Sarajevo): *Javori Bosne i Hercegovine u radovima Karla Malya*. — Fukarek P. i Stefanović V. (Sarajevo): *Nova nalazišta planinskog javora na planinama Bosne i Hercegovine*. — Horvat I. (Zagreb): *Prilog poznavanju raširenja nekih planinskih biljaka u jugoistočnoj Evropi*. — Janchen E. (Wien): *Pregled paprati Jugoslavije*. — Janković M., i Mišić V. (Beograd): *Polimorfizam lista kod vodene biljke Trapa natans L.* — Jovanović-Dunjić R. (Beograd): *Fitocenoze Ramondija u Srbiji*. — Korica B. (Sarajevo): *Morfološko-sistematski opis nekih novih biljnih svojiti sa hercegovačke Veleži*. — Korica B. (Sarajevo): *Prilog reviziji adventivne i korovske flore Bosne i Hercegovine*. — Kušan F. (Zagreb): *O rasprostranjenju i rodbinskoj pripadnosti klečice (Juniperus nana Willd.) u Jugoslaviji*. — Markgraf F. (München): *Diferencijacije u mediteranskoj flori*. — Mayer E. (Ljubljana): *Raziskovanje flore slovenskega ozemlja*. — Morton F. (Hallstatt-Osterreich): *Biljno-geografska posmatranja na tršćanskom kršu*. — Pejoski B. (Skopje): *O smolnim kanalima u četinama molike (Pinus Peuce Gris)*. — Pevalek I. (Zagreb): *Dvije adventivne araceje u Južnoj Dalmaciji*. — Reching K. H. fil. (Wien): *Fitografske bilješke*. — Regel C. (Bagdad): *Razmatranje a o flornim elementima u Grčkoj. Florni elementi planine Eta*. — Riter Studnička H. (Sarajevo): *Prilozi za floru Bosne i Hercegovine*. — Schmid E. (Zurich): *Analiza rodova ilirskih vegetacijskih pojaseva*. — Schumacher A. (Waldbrunn, Deutschland): *Flora mahovina Ravne Planine (Jahorine) kod Sarajeva*. — Slavnić Ž. (Sarajevo): *Odnos asocijacije Camphorosmetum annue prema nekim asocijacijskim kompleksima u Vojvodini*. — Turrill W. B. (Kew, England): *Značaj hibridizacije za botaničku taksonomiju*. — Vouk V. (Zagreb): *Slatkovodne rodoficeje Jugoslavije*. — Widder F. (Graz): *Jedan novi križanac među vrstama Festuca sa Bjelašnice u Bosni*.

Osvrnut ćemo se samo na neke radove koji tretiraju pojedine rijetke vrste interesantne sa stanovišta zaštite prirodnih rijetkosti. Ovdje u prvom redu dolazi rad Hansa Ema o planinskom javoru (Acer Hedreichii) u Makedoniji, koji je kao endemit balkanske dendroflora značajan za naše krajeve, te se može uzgajati sve do alpske granice šuma. Autor govori o njegovom sadašnjem nalazištu u Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji, Albaniji i Bugarskoj, te su naročito značajni o ovoj vrsti, radovi Fukareka.

Autor navodi nova nalazišta (planinskog javora u Makedoniji i to u četiri velika planinska masiva: Rudoka, Jakupica, Stogovo i Perister. Na osnovu sabranog materijala sa Peristera u radu se navodi mogućnost pojave podvrsta planinskog javora, što će se docnijim istraživanjima utvrditi.

Ovim se pitanjem bavi Fukarek u svom članku »Tavori ... u radovima Karla Malya« iz kojeg se vidi da je Karlo Maly dao vanredne priloge za rješavanje pitanja raznih vrsta i podvrsta javora. Karlo Maly je ostavio znatan materijal koji će omogućiti daljnja istraživanja sa ciljem određivanja eventualnih novih vrsta i podvrsta.

Na gore navedene radove nadovezuju se i u direktnoj su vezi rad Fukareka i Stefanovića o novim nalazištima planinskog javora na planinama B i H. Radi se o dvije podvrste, sjevernoj i južnoj, koje se razlikuju po većim odnosno manjim listovima. Važno je da se planinski javor dosada nije pronašao izvan Balkanskog Poluostrva. Prilikom istraživanja biljnih zajednica u području Igmana, planine Bje-

lašnice, nije se pronašao planinski javor kako je to ranije tvrdio Dimitz, nego se tu radi o običnom gorskom javoru.

Nova nalazišta (planinskog javora i to mlade sastojine Fukarek i Stefanović pronašli su u društvu sa Petrom Drinićem, na Treskavici planini ispod visa Kragujevac, na sjevernim padinama planine prilikom kartiranja šumske vegetacije na ovoj planini. Stara stabla ovoga javora pronađena su isto iznad strmih stijena Kragujevca do pod padinama Lupoča. Materijal koji je sabran na terenu omogućio je daljnja istraživanja u cilju konačnog utvrđivanja granica rasprostriranja planinskog javora u Bosni i Hercegovini. Važno je napomenuti da je planina Treskavica bogata prirodnim ljepotama, nova nalazišta ovoga javora su u neposrednoj blizini Sarajeva, te će privući i mnoge naše botaničare uz veliki broj izletnika na ovu planinu.

Članak prof. Horvata o nalazištima nekih (planinskih) biljaka u jugoistočnoj Evropi, jest vanredno interesantan i za naše prilike specijalno sa stanovišta zaštite proučavanja prirodnih rijetkosti. Kako sam autor veli danas se moraju vršiti istraživanja čitave flore, a ne samo tražiti neke pojedine biljke da bi se dobila potpuna slika rasprostriranja odnosno da bi se ustanovili faktori koji su bili razlogom raširenja nekih određenih vrsta. Kao veoma značajan činilac koji utiče na raspored planinske vegetacije jugoistočne Evrope jest geološko-petrografska sastav podloge, pa autor upoređuje tri planine; našu Vranicu, Suhu Planinu u Srbiji i Belo Grotlo u planini Nidže, koje su raznog petrografskog sastava. Na Vranici se razvila specijalna flora na silikatu, to su vrste Carex ourvula, Carex foetida, Hieracium alpinum, Poa media, Festuca Halleri, Lycopodium alpinum, Selaginella selaginoides, Ranunculus crenatus, Rhododendron hirsutum, Empetrum hermaphroditum i mnoge druge, od kojih su neke kao prirodne rijetkosti (Rhododendron) ugrožene od prolaznika, te je kod nas ovo područje stavljeno pod zaštitu.

Jedan od rijetkih borova koji raste samo na Balkanskom Poluostrvu jest molika (Pinus peuce Grisb.) o kojoj piše Pejoski. Ove vrste ima najviše kod nas, u Bugarskoj i Albaniji i veoma malo u Grčkoj, te se penje do 2.400 m nadmorske visine. U našoj zemlji ova vrsta se nalazi samo u Makedoniji, te je ista pod zaštitom države kao prirodna rijetkost.

U svom članku o dvjema aracejama prof. Pevalek navodi nalazišta u Orašcu kod Trstenog i samom Trstenom. Radi se o jednoj tropskoj biljci kojoj je domovina Indija, a možda i Polinezija, te je poznata u Orašcu pod imenom taro (Colocasia antiquorum Schott), zatim o jednoj drugoj vrsti koju naši tamošnji stanovnici zovu Adam (Zantedeschia aethiopica Spreng). Taro se uzgaja kao ukrasna biljka kod nas, a prema autoru u tropama se uzgaja radi podanaka koji se jedu kada se skuhaju, sami listovi se upotrebljavaju kao varivo. Ova bi se biljka mogla kultivirati i u našim krajevima juga, tako na pr. u neretvanskom kraju.

Ovu drugu araceju mi smo dosada uvozili iz Italije, međutim mogli bi je i kod nas uzgajati.

U ostavštini Karla Malya nađen je jedan križanac sa Bjelašnice roda Festuca, koji vodi porijeklo od Festuca alpina Sut. Ovu vrstu opisao je Widder u svom članku, te je dao podatke o rasprostranjenju. Ova vrsta dobila je ime po Karlu Malyu i opisana je kao Festuca u Malyi (F. alpina Y F. Halleri subsp. riloensis) Widger.

Svi saradnici ovog odličnog djela, koje će pobuditi živ interes i kod naših i inostranih naučnih radnika, dali su svoje priloge bez ikakvih honorara u znak pažnje spram pok. Malya. Najveća zasluga pripada dr. Fukareku, koji je kao odličan poznavalac djela Malya i njegov saradnik prikupio sav materijal za ovu knjigu, isti sredio, tako da je knjiga mogla izaći u jednom relativno kratkom roku.

Ing. V. R.

PRILOZI POVIJESTI UMJETNOSTI U DALMACIJI.
Urednik dr. Cvito Fisković. Izdanje Konzervatorskog zavoda
za Dalmaciju u Splitu, 1954. god. 120 str. s 28 ilustracija.

Ljubo Karaman (»Zapis o Radovanovom portalu u Trogiru«) osvrnuo se na članak »O ikonografiji Radovanova portala« (Autor Cvito Fisković »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji«. 1953 g.) i priznanje poimenično da je Fisković izvršio neke ispravke ranijeg tumačenja nekih prizora i likova Radovanova portala. Ali Karaman naglašava također da ima i takvih slučajeva kod objašnjavanja nekih detalja, gdje je veoma teško dati neku kategoričku ocjenu li sud. Prije svega iz razoga oštećenosti nekih detalja, a i zbog Radovanove ikonografske slobode. Tomu svakako treba (pribrojati i karakter umjetnosti dubokog srednjeg vijeka, koja je »imala drugačije granice i mogućnosti prikazivanja realnosti od kasnijih vremena.«

Cvito Fisković (»Bilješke o Radovanu i njegovim učenicima«) daje objašnjenje svojih ranijih zapažanja o Radovanovom portalu, iznesenih u članku, »O ikonografiji Radovanova portala«. On odgovara Karamanu na m.s-i u kojima Karaman nije u cijelosti prihvatio tumačenje Fiskovića. Prije svega Fisković odbija tezu Karamana po kojoj izvjesna oštećenost pojedinih detalja kao i karakter umjetnosti dubokog srednjeg vijeka treba da budu smetnja našom tumačenju navedenih detalja kao primjerima uzetim iz svakidašnjice. To utoliko više, što je veliki broj srednjevjekovnih majstora, osobito kipara — još prije Radovana — u svojim djelima dalo »bezbroy detalja svakidašnjeg realnog života«. Mnogi zapadnoevropski umjetnici iz vremena romanike pokazuju smisao za prirodu i realističko prikazivanje života, a naročito kipari burginjonske škole. U svemu tome ne zaostaje Radovan ni njegovi učenici i to im ne treba odricati i ako su njihove likovne mogućnosti bile dosta ograničene obzirom na više dekorativan karakter romaničkog kiparstva.

Ivo Petricioli (»Crkvice Sv. Ivana Krstitelja u i Preku«) u početku, u najopćenitijim mislima, opisuje nekoliko — do sada neproučenih — manjih crkava iz preromaničkog doba, zatim crkvice koje stilski potsećaju na romaniku i gotičkih rustičnih crkvice, a koje se nalaze na zadarskim otocima. Između svih ističe se, svojom finoćom obrade i pravilnošću, romanička crkvice sv. Ivana Krstitelja u Preku, na otoku Ugljanu. U nedostatku dovoljnog broja podataka za dataciju autor iznosi pretpostavku po kojoj crkvice ne potječe poslije 13. st.

Lukša Beritić (»Ivan Krstitelj de Tollis«) u uvodu opisuje istorijat uvođenja vatrenog oružja u Dubrovniku, zatim istorijat lijevanja topova iz bronce i lijevanja zvona, pa navodi imena majstora domaćeg i stranog porijekla, među kojima je najznačajniji Ivan Krstitelj de Tollis iz Raba. On je u Dubrovniku radio punih 35 godina i kroz to vrijeme sašao veliki broj topova i zvona.

Kruno Prijatelj (»Prilog poznavanju zadarskog i šibenskog slikarstva XV stoljeća«) obradio je dva članka. Prvi je izdao pod naslovom: »Zapažanja uz sliku Bogorodice s djetetom u franjevačkoj crkvi u Zadru«. Autor analizira sliku i na osnovu toga pravi uporedbu sa još tri slike istog sadržaja koje su savremene ovoj slici, a radovi su domaće slikarske škole. Dvije od tih slika ne nalaze se više u Zadru.

Autor je našao fizionomske sličnosti sve četiri Bogorodice. Uz to postoje i stilske sličnosti svih radova »linearna stilizacija i koloristički kristalno jasna i živa pale a govore za čistu gotičku koncepciju. Gotički su traitement. potez, kolorit. Bizant je sasna daleko.« Osim iz Venecije, autor pretpostavlja da je ovaj goticizam mogao doći i iz Sjeverne Italije ili unutrašnjosti Veneta. Autori slika nisu poznati, ali su sva četiri rada djela različitih majstora, ma da su »izrasli u istoj likovnoj »klimi« i imali srodne bliske stilske koncepcije. »Slike pripadaju zadarskoj domaćoj školi i mogu da se stave u Prvu polovinu 15. st.

Uporedbom ovih slika sa istovremenim slikama Dubrovnika, autor je došao do zaključka da se u Sjevernoj Dal-

maciji ranije pojavila »čista gotika, dok u južnoj dulje traju bizantizirani oblici«.

Drugi članak Prijatelj je izdao pod naslovom: »Marginalija uz tri šibenska poliptiha«. Autor navodi, u početku članka, teškoće u pogledu atribucije vrlo dobrih slika razasutih po raznim crkvenim institucijama u Dalmaciji, a koja su djela sigurni radovi domaćih majstora. Ovamo se ubrajaju i tri poliptiha iz Šibenika, koja je D. Krsto Stošić pogrešno, sva tri, atribuirao Nikoli Vladanovu. Dva, između njih, spadaju među najljepša djela dalmatinskog slikarstva prve polovine 15. st. Veliki pak poliptih, koji se sada nalazi, na oltaru šibenske biskupske kapele, a donese je iz crkve sv. Grgura, ima sigurnu vezu sa slikama domaćih majstora 15. st. Nabrajajući svojstva slike autor članka pretpostavlja da je ova slika (makar jedini primjerak iz Šibenika) okosnica »šibenskog kruga« u 15. st., a o čijem radu ima priličan broj arhivskih podataka.

Na temelju jednog dokumenta Prijatelj pretpostavlja da je ovaj poliptih rad poznatog slikara Nikole Vladanova. Taj dokumenat potječe iz 1432. g. a sklopljen je između slikara Nikole i pretstavnika bratovštine sv. Mihovila za izradu jednog poliptiha, koji, po opisu, potpuno odgovara poliptihu iz biskupske kapele.

Luka Beritić (»Frano Antica Lastovac«) daje prikaz o radu najmlađeg ljevača zvona u Dubrovniku, koji je bio službeni ljevač Republike od 1578—1585 g. Porijeklo njegovo je iz Lastova. Najstariji njegov rad je malo zvono iz 1579. g. koje se sada čuva u Lopudskom župnom muzeju.

1585 g. iz nepoznatih razloga Frano je napustio Dubrovnik i već je 1589 g. izlio veliko zvono katedrale u Gandinu kod Bergama, a nešto kasnije nastalo je majstoro remek djelo brončana ograda pred svetištem bazilike u Gandinu. Pa i ako majstor od tad živi u Italiji i tamo se ženi ipak se potpisuje kao Lastovac — Dubrovčanin.

Vinko Foretić (»Porijeklo Nikole dell'Arca«) na osnovu analize nekoliko dokumenata (Borselli, Ludovico da Prelormo i dr.) dolazi do zaključka da je Nikola dell'Arca, poznati kipar 15. st., jedan od glavnih majstora rake sv. Dominika u Bolonji, rodom iz Dubrovnika, ali da je prije dolaska u Bolonju živio dosta dugo u Apulijskom gradu Bariu. Na taj način mi smo u krug naših domaćih umjetnika dobili još jedno poznato ime.

Duško Kečkemet (»Romanička loža u Splitu«) na osnovu izvjesnih dokumenata objelodanjenih od 1267 g. do konca 13. st. autor uzima kao pretpostavku »da je u doba Gargana, prvog potestata ili kasnije sredinom XVII. st, započeta gradnja prve splitske vijećnice, odnosno komunalne palače; ona je imala u prizemlju ložu u kojoj se sudilo i sklappalo službene ugovore.« Oslanjajući se pak na Tomu Arhidakona autor članka ističe svoje mišljenje da Vijećnicu i ložu iz XIII. st., treba tražiti na sadašnjem trgu sv. Duje.

U drugom dijelu članka autor opširnije izlaže problematiku nadenih arhitektonskih dijelova (stupac sa glavicom, vrh glavice sa dijelovima lukova i sl.) u prizemnoj prostori palače na zapadnoj strani Peristila — nekada stare splitske obitelji Grisogono — u unutrašnjem zidu, a koji vjerojatno pripadaju ovoj loži. Makar neki elementi nadenih dijelova govore u prilog ranije romanike, a drugi se mogu smjestiti u gotiku ipak loža kao cjelina mogla je nastati u doba zrele romanike t. j. u vrijeme nastajanja najljepših romaničkih djela.

Ipak je to sve pretpostavka bar tako misli autor. Daljnja čišćenja zidova Grisogonove palače na Peristilu i proučavanje splitskih dokumenata pružit će (potpuniji uvid.

Iva Perčić (»Rad zadarskog graditelja i kipara Juria Dimitrova u Rijeci«) navodi u početku sudbinu srednjevjekovnog arhitektonskog nasljedca Rijeke koje je postalo žrtvom ekonomskog procvata u 18. i 19. st. Geografski položaj Rijeke uslovio je uticaj tri kulturne sfere: srednjevronskog kulturnog kruga čiji je nosilac njemački feudalac; drugi je talijanski koji je ovdje znatno slabiji, treći slavenski, brojčano najjači.

Iz malog broja očuvanih srednjeevropskih spomenika uočljiva je veza »sa srednjeevropskim kulturnim krugom, ili točnije, sa njegovom slovenačkom varijantom. No u nekim njihovim detaljima osjeća se utjecaj mediteranskog likovnog govora.«

Autor nakon toga iznosi djelatnost graditelja i kipara Jurja Dimitrova u Rijeci i to na temelju nadenih arhivskih podataka. Njegova djelatnost se odvija u vremenu od 1442–1446 g. Majstor je na Rijeci sklopio nekoliko ugovora o preuzimanju radova na crkvi sv. Marije, koje autor imenično navodi.

U ovoj knjizi saradnici Konzervatorskog Zavoda iz Splita dali su nove priloge proučavanju kulturnog nasleđa Dalmacije. Pozitivan materijal izložen na jasan i pregledan način, ilustriran je sa nizom dobrih ilustracija (fotografija i crteža).

S. TIHIĆ

GODIŠNJAK INSTITUTA ZA NAUČNA ŠUMARSKA ISTRAŽIVANJA U SARAJEVU. Knjiga II, Sarajevo 1953 godine

Koncem aprila 1954 god. izašao je drugi broj godišnjaka Instituta za naučna šumarska istraživanja u Sarajevu, sa slijedećim sadržajem:

1. Ing. Jakov Sučić: O arealu pitomog kestena na području Srebrenice sa kratkim osvrtom na ostala nalazišta u NR B i H.

2. Ing. Aleksandar Panov: Novija iskustva pri stratifikaciji šumskog sjemena.

3. Ing. Hajrudin Bujukalić: Hercegovački krš i drvarenje na njemu.

4. Ing. Milivoje Simunović: Septembarska sjetva čempresovog sjemena u rasadniku.

5. Ing. Ljudevit Pataky: Prilog proučavanja bosanskih šikara.

Ovdje bi se osvrnuli u najkraćim crtama na gore navedene radove s gledišta zaštite prirode i odmah se mora napomenuti da je za nas najznačajniji rad Ing. Sučića o pitomom kestenu u Bosni i Hercegovini. Pitomi kesten je za nas vanredno interesantan i u šumsko-uzgojnom pogledu, a isto tako i u privredi zauzima značajno mjesto. Što je za nas naročito važno da su se areali pitomog kestena, nažalost, u našoj Republici znatno smanjili uslijed pretjeranih sječa i lošeg gospodarenja, a autor je naveo brojne primjere iz kojih se vidi da je ranije kesten bio rasprostranjen na većim površinama kod nas.

Naša nalazišta pitomog kestena autor je podijelio uglavnom na 3 područja, to su: sjeveroistočno (područje Srebrenica. Zvornik, Tuzla) sa površinom od 730 ha, južnohercegovačko područje (Konjic. Prozor) sa 89 ha i bosanskokrajiško područje (Velika Kladuša). Cazin. Bosanska Krupa, Bihać, Bosanski Novi, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Prijedor, Sanski Most i Derventa), koje je najveće sa »površinom od 6.853 ha, odnosno ukupna površina iznosila bi 7.672 ha. Najveće površine kestena nalaze se u srezovima Cazin 3.641 ha i Bosanska Krupa 2.086 ha, pa s obzirom da se odmah u Hrvatskoj nadovezuju velike površine pitomog kestena na ove naše sastojine (šumska uprava Rujevac, srez Dvor na Uni ima površinu od 8.800 ha šuma od kojih preko 80% čine kestenove sastojine), može se stvarno zaključiti da su ovo prirodna staništa pitomog kestena i da kn se mora pokloniti sva potrebna pažnja. U ovom radu autor je na osnovu vrlo opsežnih ispitivanja ekoloških, pedoloških i fitosocioloških osobina kestena sa svojim saradnicima dao vanredno značajan prilog rješavanju ovog pitanja za srebreničko područje, a daljnje ispitivanje će se nastaviti za areale zapadnokrajiškog i južnohercegovačkog područja.

Najvažniji zaključak koji se može izvući jest da, i pored dosada negativnih rezultata koji su se pokazali na polju vještačkog podizanja kestena i s obzirom da ovu vrstu potiskuje u mješanim šumama naročito bukva, isto tako da je kesten danas ugrožen u svojim sadašnjim staništima od okolnih stanovnika, postoje mogućnosti za proširenje areala kestena u srebreničkom području, s obzirom na klimatske i zemljišne uslove. Dalja istraživanja u tom pravcu dat će dragocjene rezultate, a naročito ispitivanja u bosanskohercegovačkom području. Važno je napomenuti da se pitomi kesten obnavlja tjeranjem izbojaka iz panjeva, što je naročito značajno za bosanskokrajiško područje gdje ga ima na znatnim površinama suma panjaca. Kako se, međutim, izrađuju stapovi iz mladica to je jedno vrijeme prijetila velika opasnost ovim mladim šumama da se na stotine hiljada ovih izbojaka posječe, što je na vrijeme spriječeno, a u daljnjem trebati će se šumsko-zaštitnim mjerama zaštititi ovo područje. Ing. Sučić je ovim svojim radom dao značajan prilog nauci da bi se ovo pitanje uspješno riješilo.

U radu se navode o srebreničkom području pojedina orijaška stabla kestena, koja je bezuslovno potrebno staviti pod zaštitu kao prirodne rijetkosti, to su: veliki kesten kod mjesta zvanog Stupine, stara kestenova stabla debela 150 cm, stara preko 300 godina kod mjesta Gaj, kod sela Lasovac i druga.

U svom radu ing. Panov se bavi veoma važnim pitanjima stratifikacije šumskog sjemena, odnosno njegovog naknadnog sazrijevanja. Ovo pitanje je veoma značajno za dalje radove na pošumljavanju, s obzirom da neke vrste drveća na pr. crni jasen često i u velikoj količini donesu plod, te je od ogromnog interesa za nasu Hercegovinu, gdje su još uvijek velika prostranstva krša potpuno gola i neproduktivna.

Pored crnog jasena autor na osnovu ispitivanja provedenih u eksperimentalnim stanicama Instituta u Bijelom Polju kod Mostara i u Usori, na ostalim vrstama kao na pr. malolisna lipa (*Tilia cordata* Mill), Koščela (*Certis australis* L.) Rašeljka (*Prunus mahaleb* L.), iznosi rezultate do kojih je došao. Ovo je značajan prilog rješavanju ovoga pitanja, te će se dalja istraživanja nastaviti.

Ing. Bujukalić u svom radu polazi od pravilne konstatacije do uspješno rješavanje problema obnove šuma na kršu jest u najužoj vezi sa pravilnim rješenjem problema paše i drvarenja. Navode se uzroci današnjeg stanja na kršu, kao što su intenzivna i neuredna paša. prekomjerno kresanje grana, sječa drveća često veoma mladih stabala za ogrev. U radu se navodi stanje šumskog fonda, prirast šuma i potrošnja, tako da manjak ogrevnog drveta za bivšu mostarsku oblast prelazi preko 500.000 m³ godišnje.

U daljem izlaganju autor izlaže mjere koje je potrebno poduzeti da bi se ovo pitanje riješilo kao što su snabdjevanje stanovništva ugljenom, uvozom drve a iz drugih krajeva, otvaranjem novih područja, podizanjem kulturnog nivoa stanovništva, zakonom o unapređenju privrede na kršu i t. d.

Ing. Simunović u svom članku bavi se pitanjem sjetve sjemena čempresa u rasadnicima u septembru i navodi sve prednosti ovoga rada u jesen, na mjesto što se sjetva provodi u martu odnosno u proljeće.

Ing. Pataky u svom radu posvetio se pitanju proučavanja šikara. Smjena raznih gospodara u našim zemljama veoma se nepovoljno odrazila na stanje naših šuma i današnje naše šikare su bijedni ostaci nekadašnjih visokih šuma. Veoma neracionalna upotreba odnosno često rasipanje drveta od strane stanovništva i mnogi drugi uzroci, uticali su na smanjenje šuma. odnosno povećale su površine šikara.

Svi ovi radovi znatno će doprinijeti rješavanju postavljenih pitanja i imaće vanredne koristi za radove na terenu, a kako svi ovi radovi konkretno tretiraju pitanja zaštite (prirode u cjelini, to ista imaju i veliki značaj za zaštitu.

Ing. V. RŽEHAK